

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερώνεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ο νέος μακεδονικός τάφος της Βεργίνας

Δημήτρης Παντερμαλής

doi: [10.12681/makedonika.1003](https://doi.org/10.12681/makedonika.1003)

Copyright © 2015, Δημήτρης Παντερμαλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παντερμαλής Δ. (1972). Ο νέος μακεδονικός τάφος της Βεργίνας. *Μακεδονικά*, 12, 147-182.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1003>

Ο ΝΕΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ ΒΕΡΓΙΝΑΣ*

Τριάντα ένα χρόνια ύστερα από την άνασκαφή του μακεδονικού τάφου¹ στα ριζά του ύψωματος όπου είναι κτισμένο το ανάκτορο της Βεργίνας, ήρθε στο φώς τον Οκτώβριο του 1969², άρκετά βορειότερα μέσα στον κάμπο, ένας νέος μακεδονικός τάφος³ (σχέδ. 1). Δέν έχει βέβαια την ναόσχημη

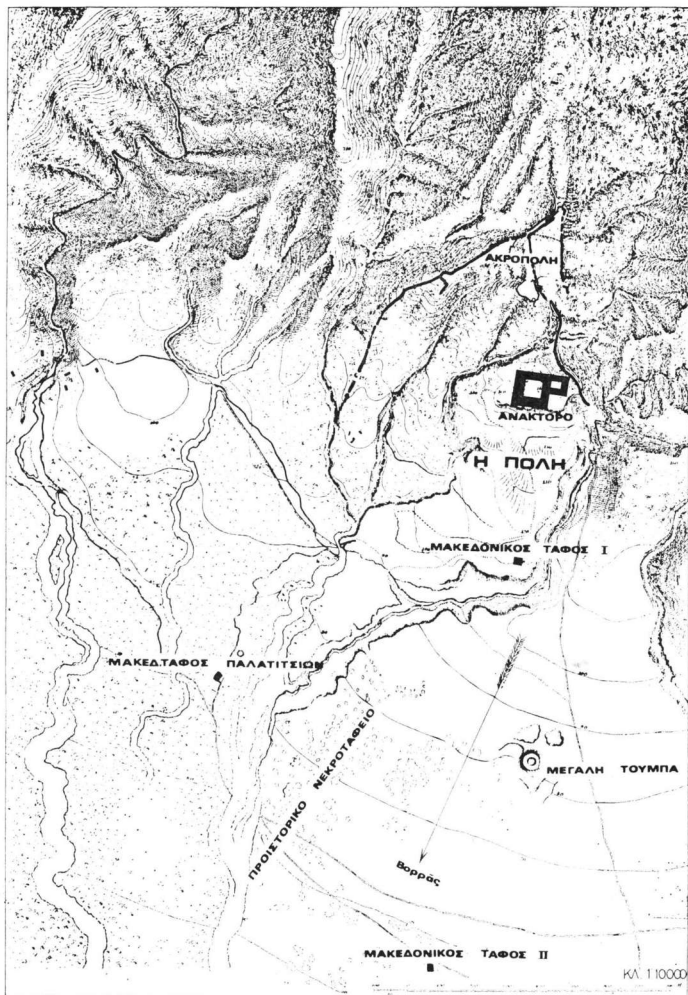
* Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Μ. Άνδρόνικο για την πρόθυμη παραχώρηση τής δημοσίευσης του μνημείου. Για χρήσιμες πληροφορίες και παρατηρήσεις όφειλω να ευχαριστήσω τους καθηγητάς κ.κ. Γ. Μπακαλάκη και Φ. Πέτσα, τους συναδέλφους κ. Α. Μιχαηλίδου - Παππά, κ. Ε. Γιούρη, δ. Κ. Ρωμοπούλου και κ. Γ. Τουράτσου, για τα σχέδια την άρχιτέκτονα κ. Δ. Άιβάζογλου και τον σχεδιαστή κ. Κ. Τροχίδη.

1. Κ. Α. Ρ ω μ α ί ο υ, 'Ο μακεδονικός τάφος τής Βεργίνας, Άθήναι 1951.

2. ΑΔ, τ. 25, 1970, Χρονικά, σ. 395.

3. Μακεδονικοί τάφοι συνηθίζεται να όνομάζονται τα ύπόγεια μονοθάλαμα κτιστά ταφικά μνημεία (πολλά με προθάλαμο), που ό νεκρικός τους θάλαμος στεγάζεται πάντοτε με καμάρα πάνω τους ύψώνεται ένας τεχνητός τύμβος. Πολλοί έχουν χτιστό δρόμο, χωρίς αυτό να αποτελεί άπαραίτητο γνώρισμα. Ίσως θα έπρεπε με βάση τον χτιστό δρόμο να χωρίση κανείς τους μακεδονικούς τάφους σε δύο κατηγορίες: σε τάφους με μνημειώδη πρόσοψη και συνεπώς δίχως δρόμο και σε τάφους με δρόμο, του όποιου ή ύπαρξη κάνει περιττή κάθε μεγαλοπρεπή κατασκευή στην πρόσοψη. Χαρακτηριστική περίπτωση άποτελεί ό τάφος τής Πύδνας, όπου για να συμβιβαστή ή ύπόγεια ναόσχημη πρόσοψη με τό όπωσδήποτε πολύ χαμηλό και στενό στόμιο του δρόμου δημιουργήθηκε ένας ενδιάμεσος μεταβατικός χώρος (βλ. L. H e u z e y - H. D a u m e t, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, πίν. 18). Φαίνεται πώς δέν είναι τυχαίο ότι αυτοί οι τάφοι έχουν τό άπολύτως άναγκαίο πλάτος των 10 ποδών (3 μ.) (βλ. παρακάτω σ. 173 κ.έ.). Άπό τους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους μπορεί κανείς να χαρακτηρίση μακεδονικούς αυτούς οι όποιοι έχουν χτιστή με γωνιολίθους μέσα σε λαξευμένο βράχο και των όποιων και οι διαστάσεις είναι άνάλογες και ή καμάρα άναποκρίνεται από άποψη κατασκευής στους άλλους μακεδονικούς τάφους. Όπωσδήποτε, σε μία γενική θεώρηση του συνόλου των τάφων δέν πρέπει να άγνοηθούν. Μία μικρή ομάδα θαλαμοειδών τάφων με επίπεδη όμως στέγη που συχνά χαρακτηρίζονται μακεδονικοί είναι οι τάφοι: τής Όλύνθου (Olynthus XI, σ. 117 κ.έ.), του Σέδες (AE 1937, τ. III, σ. 866 κ.έ.) και Πέλλης (Balkan Studies, τ. I, σ. 113).

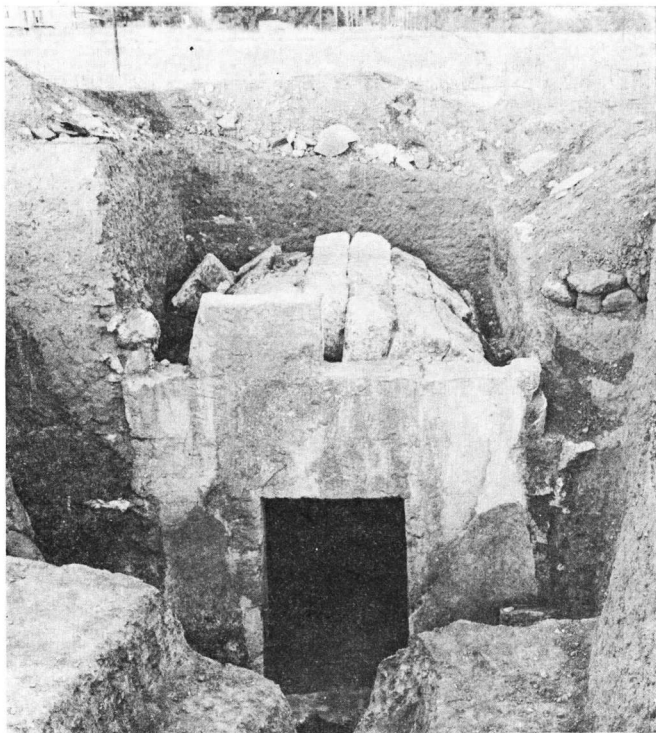
Σχετικά με τον όρισμό του μακεδονικού τάφου βλ. Κ. Α. Ρ ω μ α ί ο υ, 'Ο μακεδονικός τάφος τής Βεργίνας, σ. 50 κ.έ., Χ. Μ α κ ρ ό ν α, Άνασκαφική έρευνα «μακεδονικού» τάφου εις Καρύτσαν Πιερίας, ΠΑΕ 1955, σ. 151 κ.έ. και Ph. P e t s a s, στα Atti del VII Congresso di Archeol. Classica I, Roma 1961, σ. 401.

Σχέδ. 1. Τὰ μνημεία τῆς περιοχῆς Βεργίνας τοποθετημένα
 στὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα τοῦ L. Heuzey

πρόσοψη οὔτε τὴν πλούσια διακόσμηση ἐκείνου, ἀξίζει ὅμως νὰ συζητηθῇ κάπως διεξοδικά.

Οἱ λιτὲς καὶ μὲ ἀκρίβεια ὑπολογισμένες ἀναλογίες του ἔδωσαν ἀφορμὴ

Εἰκ. 1. Ὁ νέος μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας

νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ πρόβλημα τῆς τυπολογίας τῶν μακεδονικῶν τάφων. Ἐξ ἄλλου, παρὰ τὶς ἐπανελημμένες συλήσεις τῶν τυμβωρύχων, βρέθηκε σειρὰ κτερισμάτων ποῦ συμβάλλει στὴν ὁλοκλήρωση τῆς εἰκόνας μας γιὰ τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν τάφων, καὶ δίνει νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν χρονολογικὴ κατάταξη τῆς ἐντόπιας κεραμεικῆς καὶ τῆς μικροτεχνίας.

Ο ΤΑΦΟΣ

Ἡ θέση τοῦ Ὁ νέος μακεδονικὸς τάφος (εἰκ. 1) βρίσκεται βορείως τῆς σημερινῆς δημοσίας οδοῦ Βεροίας-Κυψέλης, μέσα στὸ χωράφι τῆς Β. Μπλούκα. Ἀπέχει 1.200 μ. περίπου ἀπὸ τὸν τάφο Βεργίνα I, 1.100 μ. ἀπὸ τὸν τάφο τῶν Παλατιτισίων καὶ 1.800 μ. περίπου ἀπὸ τὸ Ἀνάκτορο.

Τὸ θυραῖο τοῦ ἄνοιγμα βλέπει πρὸς ΒΑ, γεγονὸς ποῦ δὲν σημαίνει παρά πὼς μπροστὰ ἀπὸ τὸν τάφο περνοῦσε δρόμος στὴν ἀρχαιότητα¹, ὅπως πάνω-κάτω καὶ σήμερα.

Ὁ τύμβος. Ὁ τύμβος ποῦ σκέπαζε τὸν μακεδονικὸ τάφο Βεργίνα II εἶχε ὑψωθῆ ἤδη στὰ χρόνια τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ὅπως μαρτυροῦν οἱ παραγμένες προϊστορικὲς ταφές ποῦ βεβαιώθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Ἡ ζημιὰ στὶς παλιές αὐτὲς ταφές ἦταν πολλαπλῆ.

Ἦδη στὰ πρώιμα Ἑλληνιστικά χρόνια ἀνοίχτηκαν λακκοειδεῖς τάφοι, ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους τύμβους τοῦ ἴδιου νεκροταφείου². Μερικὰ ὄστρακα ποῦ περισυλλέχτηκαν τὸ βεβαιώνουν καὶ δίνουν μιὰ χρονολόγηση μέσα στὸν τρίτο π.Χ. αἰ.

Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ἀνοῖξαν τὸ μεγάλο σκάμμα, ἓναν κύβο μὲ ἀκμὴ περίπου 5 μ., γιὰ νὰ κτίσουν τὸν καμαροσκέπαστο μονοθάλαμο τάφο. Αὐτὸς, σὲ ἀπροσδιόριστη ἐποχὴ παραβιάστηκε τουλάχιστον σὲ δύο σημεία — στὴν κάμαρά του καὶ τὴν εἴσοδο — καὶ συλήθηκε.

Τέλος, ἡ μηχανικὴ καλλιέργεια ἔφερε ὀριστικὴ σχεδὸν διάλυση τῶν ταφῶν τοῦ τύμβου³.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του. Τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατασκευάστηκε εἶναι ἓνας ἀρκετὰ ἀνθεκτικὸς πορὸλιθος, ποῦ τὸν ξέρουμε ἀπὸ τὸ Ἀνάκτορο καὶ ἀπὸ τὸν τάφο Βεργίνα I⁴. Τέσσερεις μεγάλοι, ἀνισομεγέθεις γωνιόλιθοι ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἐκλείναι, τοποθετημένοι ὁ ἓνας πάνω στὸν ἄλλο, τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου⁵. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ οἱ δύο τελευταῖοι βρέθηκαν μετακινημένοι ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση.

1. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τίς πειστικὲς παρατηρήσεις τοῦ Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 17 κ.ἑ. καὶ σ. 21. Πρβλ. D. Kurtz - J. Boardman, Greek Burial Customs, London 1971, σ. 274.

2. ΑΔ τ. 17 (1961/62), Μελέται σ. 218 κ.ἑ. σὲ διάφορα σημεία. ΑΔ τ. 18 (1963), Χρονικά, σ. 217 κ.ἑ. σὲ διάφορα σημεία. Μ. Ἀνδρονίκου, Βεργίνα I, Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων, Ἀθήναι 1969, σ. 2. Α. Δάφφα - Νικονάου, Ἑλληνιστικὸς τάφος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας, «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 225.

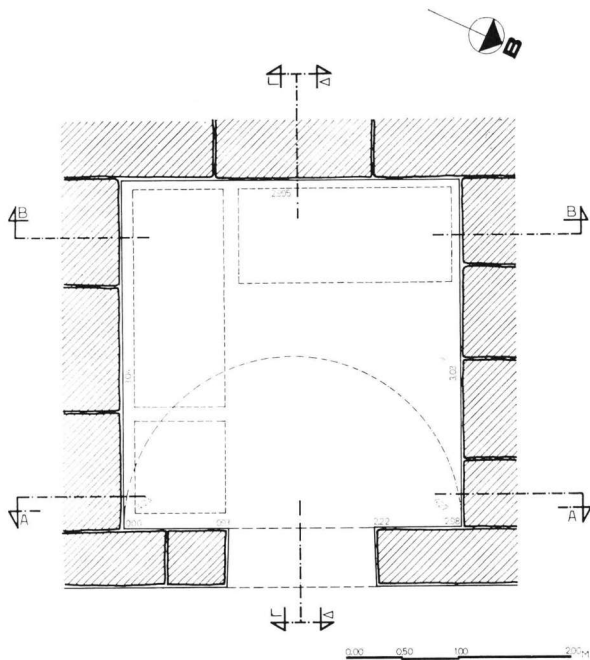
3. Ὁ τάφος δὲν βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ τύμβου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους ὅπως τῆς Πύδνας, Παιονίας, Ἐρετρίας κ.ἄ.

4. Κ. Α. Ρωμαίου, Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 15. Τώρα βλ. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 44 ὑποσ. 3.

5. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο φρασσοῦνται τὸ θυραῖο ἄνοιγμα σὲ πολλοὺς μακεδονικοὺς τά-

Ὁ τάφος εἶναι στὴν κάτωψη ἓνα τετράγωνο, μονοθάλαμο κτίσμα μετὰ μῆκος πλευρᾶς περίπου 3 μ.¹ (σχέδ. 2). Στεγάζεται μετὰ καμάρα ποῦ ἡ ἀπόστασις τῆς κορυφῆς τῆς ἀπὸ τὸ δάπεδο εἶναι 3,5 μ. (σχέδ. 3-4).

Οἱ κατακόρυφοι πλάγιοι τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ 4 στοίχους γωνιο-

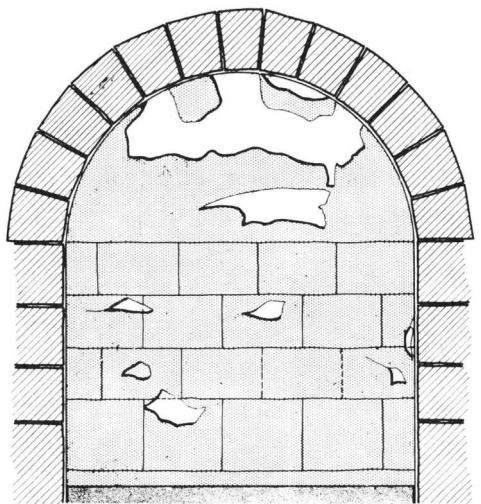

Σχέδ. 2. Κάτοψη τοῦ τάφου

φοῦ π.χ. Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, Δίου II (Καρίτσας), Λακκόματος I-II, Λευκαδίων (Θεοδορίδη), Ἀμφιπόλεως IV (Σεμολτὲς-Ντερὲ), Παλατισίων, Λευκαδίων. Στὸν τελευταῖο ἦταν μετακινημένοι οἱ δύο ὑψηλότερα εὑρισκόμενοι γωνιόλιθοι κατὰ παρόμοιο τρόπο βλ. Φ. Μ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 22 ὑποσ. 3.

1. Ἄκριβέστερα: Α καὶ Δ πλευρὰ 2,98 μ., Β πλευρὰ 3,03 μ. καὶ Ν πλευρὰ 3,04 μ. Αὐτὲς οἱ μικρὲς ἀποκλίσεις δὲν παραξενεύουν, ἂν σκεφθῆ κανεῖς ὅτι ὑπάρχουν καὶ σὲ πολλὰ μνημειωδέστερα κτίρια. Ἐξ ἄλλου ὁ ἐτοιμόρροπος, διογκωμένος σοβὰς δὲν ἐπιτρέπει μετρήσεις μετὰ ἀκρίβεια ἑκατοστομέτρου.

λίθων πού ἔχουν πάχος 50 ἐκ., ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει σέ μακεδονικούς τάφους μέ τίς ἴδιες διαστάσεις¹. Τό ὕψος τους εἶναι ἐπίσης 50 ἐκ. (στὸν πρῶτο στοῖχο 50 ἐκ. εἶναι τὸ ὄρατὸ ὕψος) ἔτσι ὥστε $50 \times 4 = 2\text{μ.} =$ τὸ ὕψος τῶν πλαγίων τοίχων. Ὁ δυτικὸς πίσω τοῖχος ἔχει 7 στοῖχους γωνιολίθων

ΤΟΜΗ Β-Β
0,00 0,50 1,00 μ

Σχέδ. 3. Ἡ τομὴ Β-Β τοῦ τάφου

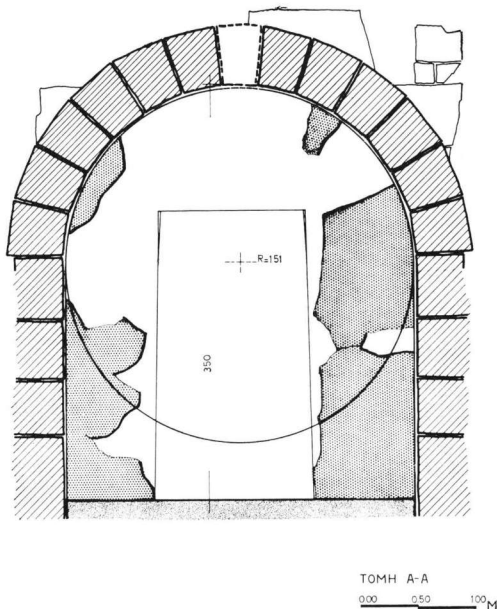
$50 \times 7 = 3,50 \text{ μ.}$, ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς θυραῖος ἔχει ἀκόμη μία σειρὰ ἀπὸ παραλληλεπίπεδους γωνιολίθους πάχους 42 ἐκ., πού σχηματίζουν ἔτσι ἓνα στηθαῖο (attica)². Πίσω του κρύβεται ἡ καμάρη. Οἱ πρῶτοι γωνιόλιθοι τοῦ τρίτου

1. Φαίνεται πὼς ἡ πείρα δίδαξε στοὺς τεχνίτες ὅτι ἔφτανε ἓνας τοῖχος πάχους 50 ἐκ. γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τίς ὀθήσεις μιᾶς καμάρης μέ διάμετρο 3-4 μ. Σέ μεγαλύτερους τάφους ἔχουμε αὔξηση τοῦ πάχους τῶν πλαγίων τοίχων, π.χ. στὸ μεγάλο τάφο τῶν Λευκαδίων, ὅπου μιὰ καμάρη διαμ. 4,80 μ. φέρεται ἀπὸ τοίχους πάχους 0,90-1 μ.

2. Τὸ πιὸ συγγενικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων (Χαρούλη) BCH τ. 83 1959), σ. 702, εἰκ. 18. Atti del VII Congr. d. Archeol. Classica, I, Roma 1961, σ. 401.

στοίχου τοῦ ΒΔ καὶ ΝΑ τοίχου προεξέχουν, ὁ πρῶτος κατὰ Π καὶ ὁ δεύτερος κατὰ 24 ἐκ. ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ βορειοανατολικοῦ θυραίου τοίχου.

Ἡ καμάρα, μὲ ἀκτίνα 1,51 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ 13 διπλοῦς προμήκεις θολίτες διατομῆς τραπεζίου. Ἡ καμαρωτὴ στέγη ἔχει τρία ἀνοίγματα (σχέδ.

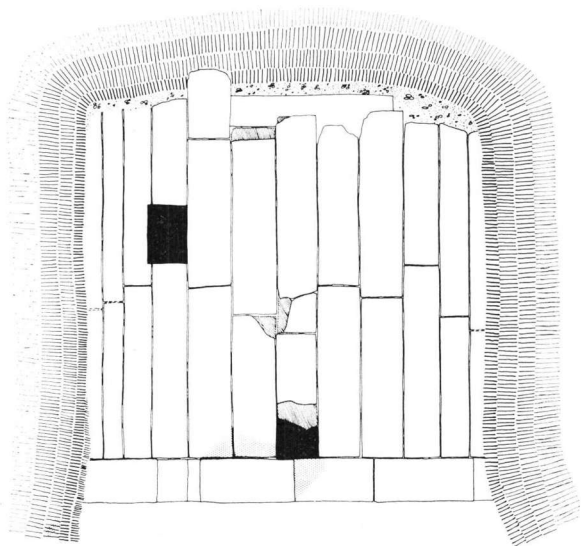

Σχέδ. 4. Ἡ τομὴ Α-Α τοῦ τάφου

4-5), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο εἶναι ἀπὸ τὰ γνωστά «ἐπαγγελματικά» ἀνοίγματα τῶν τυμβωρύχων στὸ ψαλίδι τῆς καμάρας¹: τὸ ἓνα βρίσκεται στὸ πέρας πρὸς τὸν θυραῖο καὶ τὸ ἄλλο στὴν ἀντίθετη πλευρὰ ἀκριβῶς. Τὸ τρίτο ἄνοιγμα δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε μὲ βίαιο καὶ βιαστικὸ τρόπο: ἔχει σχῆμα κανονικοῦ τραπεζίου μὲ μήκος στενῆς πλευρᾶς 52 ἐκ., ἄνω πλευρᾶς 57 καὶ βάσης 66 ἐκ. Βρίσκεται στὸ τρίτο ζευγὰρι θολιτῶν ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς καμάρας πρὸς

1. Κ. Α. Ρωμαίου, Ὁ μακεδονικός τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 6.

Ν. Όπως είναι φανερό και στο σχέδιο έχει λαξευτή και ο επόμενος προς Ν θολίτης κατά 4 έκ. Το άνοιγμα κατά την άνασκαφή βρέθηκε κλεισμένο με άρχαιο λίθο που χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές όπως δηλώνει το πλαίσιο του και τὰ υπολείμματα συνδέσμου με μολυβδοχόηση. Οί διαστάσεις του σημειώνονται στο σχήμα (σχέδ. 8).

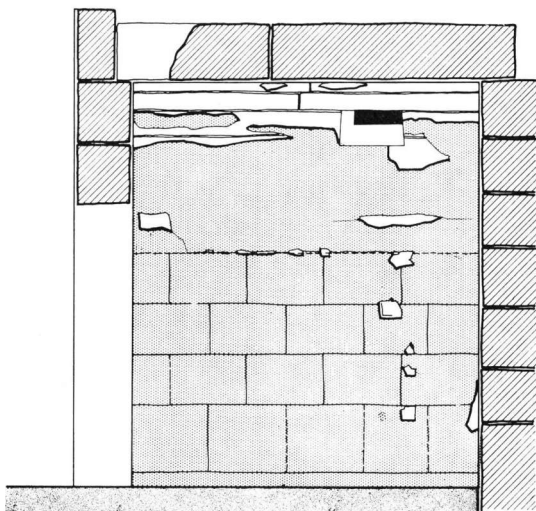
Σχέδ. 5. Όψη τής καμάρας του τάφου από πάνω

Το θυραίο άνοιγμα δέν είχε ούτε κατάφλι ούτε θυρόφυλλα. Το ύψος του φθάνει τὰ 2,40 μ. Το πλάτος του κάτω έξωτερικά είναι 1,38 μ. και έσωτερικά 1,36 μ. Έπάνω αντίστροφως: έξωτερικά είναι 1,26 μ. και έσωτερικά 1,28 μ. Άξιοσημείωτες, σε σχέση με τις εισόδους άλλων τάφων με παρόμοια κάτοψη, είναι οί σχετικά μεγάλες διαστάσεις του θυραίου ανοίγματος¹.

Τέλος, πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι το μήκος του βορείου τμήματος του θυραίου τοίχου είναι (μετρημένο στο έσωτερικό του τάφου) 76 έκ., ενώ του νοτίου φθάνει τὰ 94 έκ.

1. Το θυραίο άνοιγμα του τάφου Σταυρουπόλεως είναι 2,15 x 1,22 μ., του τάφου Άμφιπόλεως IV (Σεμολτές-Ντερέ) 1,95 x 1,03, του τάφου Λακκόματος II 2 x 1,35 μ.

Τὰ κονιάματα καὶ ἡ γραπτὴ διακόσμηση. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου εἶναι ἐπιχρισμένα μὲ δύο στρώσεις κονιάματος: ἓνα ἀνοιχτὸ φαιδὸ κονίαμα, χονδρὸ (πάχους 1,5 ἐκ.) καὶ σχετικὰ σαθρὸ σὲ πρώτη στρώση, καὶ ἓνα ὑπόλευκο, ἰσχυρὸ καὶ λεπτότερο (2 χσμ.) μὲ λεία ἐπιφάνεια σὲ δευτέρη στρώση.

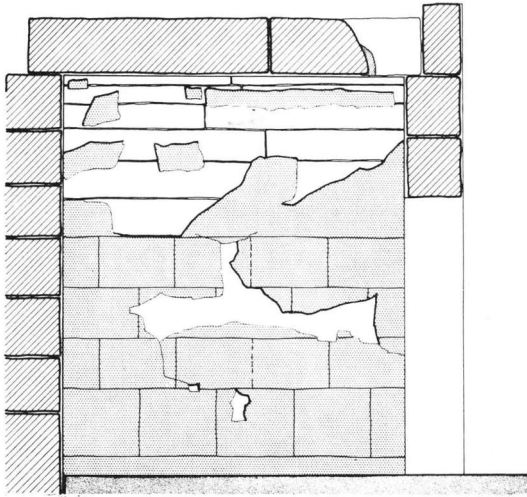
Σχέδ. 6. Ἡ τομὴ Γ-Γ τοῦ τάφου

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου διακρίνονται ὑπολείμματα μελανότεφρης ταινίας μὲ τέσσερες μελανὲς ραβδώσεις, ποὺ ὑποδηλώνει μὲ ζωγραφικὸ τρόπο ἀρχιτεκτονικὴ ἄρθρωση περιθύρου¹ (σχέδ. 9).

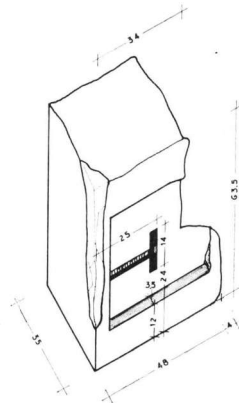
Οἱ ἐπιφάνειες τῶν κατακορύφων τοίχων (σχέδ. 3, 6, 7), ἐκτὸς τοῦ θυραίου, εἶναι διακοσμημένες κατὰ τὸν γνωστὸ τρόπο τῆς γραπτῆς ἀπομίμησης ἰσοδόμου τοιχοδομίας: τὴν βάση τοῦ τοίχου περιτρέχει μία πορφυρὴ ταινία ὕψ. 15-17 ἐκ. Ἀκολουθεῖ μία σειρὰ ὀρθοστατῶν (61 × 68 ἐκ.) καὶ τρεῖς στοιχοὶ πλίνθων (44 × 68 ἐκ.), ποὺ τὸ περίγραμμά τους δηλώνεται μὲ χαραχτὴ καὶ γραπτὴ γραμμὴ ἐρυθροῦ χρώματος². Ἐξ ἄλλου ἴχνη χρώματος ποὺ δια-

1. Πρβλ. τὴν χρωματισμένη παρυφὴ τοῦ περιθύρου στὸν τάφο Δίου II (Καρίτσας), ΠΑΕ 1955, σ. 153 καὶ τοῦ τάφου τοῦ φράγματος Ἀλιάκμονος (ἀδημοσίευτος).

2. Βλ. σχετικὰ Olynthus, τ. XI (1942), σ. 118 κ.έ. καὶ κυρίως A. R u m p f, MuZ., σ. 164 μὲ βιβλιογραφία.

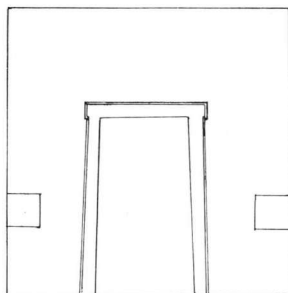
Σχέδ. 7. Ἡ τομὴ Δ-Δ τοῦ τάφου

Σχέδ. 8. Τμῆμα γωνιολίθου

τηρήθηκαν στὴν Ν γωνία τοῦ τάφου φανερόνουν ὅτι μὲ τὴν ζωγραφικὴ ἀπόδοση ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν φλεβῶν μαρμάρου πετυχαίνονταν ἡ ψευδαίσθηση μιᾶς πολύχρωμης ὀρθομαρμάρωσης¹.

Στὰ μνημειακότερα παραδείγματα ἡ τοιχοδομία αὐτὴ ἐπιστέφεται ἀπὸ μιὰ ταινία-καταλυπτήρα, ἐνῶ ἐδῶ ἡ ἄνω πλευρὰ τοῦ τελευταίου στοι-

Σχέδ. 9. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου

χοῦ τῶν πλίνθων σημειώνει καὶ τὸ πέρασ τοῦ κατακόρυφου τοίχου. Κατὰ μῆκος τῆς γραμμῆς καὶ σὲ κανονικὲς ἀποστάσεις (περίπου 44 ἐκ.=1 πόδα καὶ 1 ἡμιπόδιο) ἦταν τοποθετημένα σιδερένια καρφιά σχήματος Γ, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴ θέση τους. Ἡ χρῆση τους εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλους τάφους· κρεμοῦσαν συνήθως σ' αὐτὰ στεφάνια, πλοχομούς, ταινίες, μικρὰ ἀγγεῖα καὶ ὄπλα².

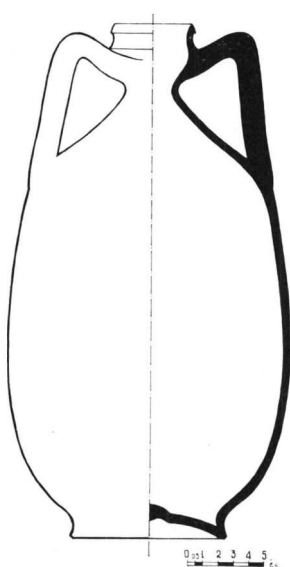
1. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ μὲ τὴν ἀπομίμηση ὀρθομαρμάρωσης μὲ χρωματιστὲς φλέβες ἀντιστοιχεῖ στὸ λεγ. 1ο πομπηϊανὸ στυλ=2ος αἰ. π.Χ. A. Mau, *Geschichte der decorativen Wandmalerei*, Berlin 1882, σ. 11 κ.έ., A. Rumpf, *MuZ.*, σ. 165. Πρβλ. M. Rostovtzeff, *Ancient Decorative Wallpainting*, JHSt. τ. 39 (1919), σ. 144 κ.έ. καὶ τὰ σπίτια τῆς Δήλου. (Rumpf, ἔ.ά., σ. 164, ὑποσ. 14). Ἀξίζει τέλος νὰ παραπέμψουμε καὶ στὴν ἀπομίμηση πλούσιας ὀρθομαρμάρωσης στὸν τάφο ἐνὸς μακεδόνα εὐγενῆ στὸ Sidi-Gaber (H. Thiersch, *Zwei antike Grabanlagen bei Alexandria*, Berlin 1904, πίν. 1-3) καὶ στὸν τάφο τοῦ φράγματος Ἀλιάκμονος.

2. Τὸ καλύτερο παράδειγμα εἶναι ὁ τάφος τῆς Ἐρετρίας, ὅπου ἀρχικὰ ὑπῆρχαν ἀναρτημένα στὰ καρφιά τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα. Ἀργότερα τὰ ἀντικατέστησαν μὲ τὶς γραπτὲς τους ἀπομιμήσεις. AM τ. 26 (1901), σ. 341. Πρβλ. τὸν τάφο στὸ Παντικαπαιο (M. Rostovtzeff, *Antike dekorative Malerei im Süden Russlands*, Petersburg 1914, πίν. 26-27), τὸν τάφο τοῦ Λύσιονος καὶ Καλλικλέους στὰ Λευκάδια («Μακεδονικά», τ. 2 (1941-52), σ. 634), ἀλλὰ καὶ τὸν θαλαμοειδῆ τάφο μὲ κλίνες στὰ Γνάθια τῆς Ἀπουλίας, RM τ. 27 (1912), σ. 110, εἰκ. 2. Βλ. καὶ Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 177, εἰκ. 43.

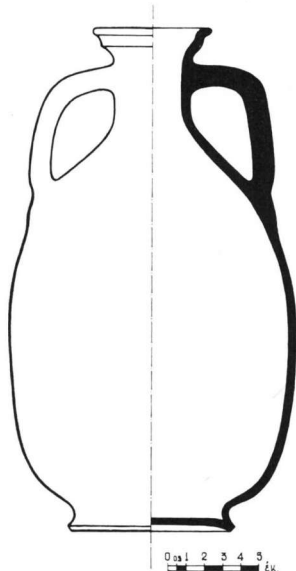

ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Γιὰ πολλὰ χρόνια δὲν ξέραμε τίποτα γιὰ τὰ κτερίσματα ποὺ περιείχαν οἱ μακεδονικοὶ τάφοι. Τὸν τελευταῖο ὅμως καιρὸ σταθήκαμε τυχεροί, γιατί ὄχι μόνο περιμαζεύτηκαν ὑπολείμματα τῆς ληλασίας τῶν τυμβωρύχων μὲ προσεχτικὴ ἀνασκαφή, ἀλλὰ, τύχη ἀγαθῆ, βρέθηκαν καὶ τάφοι ἀσύλητοι¹.

Σχέδ. 10. Ὁ ἀμφορεὺς ἀρ. 1.

Σχέδ. 11. Ὁ ἀμφορεὺς ἀρ. 3

Ὁ τάφος Βεργίνα II, ἂν καὶ ἀνήκει στὴν πρώτη περίπτωση, ἔκρυβε ἀρκετὸ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ του περιεχόμενον, ἴσως γιατί, μὲ τὸ σάπισμα τῶν ξύλινων ἐπίπλων καὶ τὴν διάλυσή τους καθὼς καὶ μὲ τὸ χῶμα ποὺ ἔπεσε, ἔγιναν δυσδιάκριτα καὶ ξέφυγαν ἀπὸ τὸ μάτι τῶν «νεκρορυκτῶν».

1. Πρβλ. Vollmoeller, Griechische Kammergräber mit Totenbetten, Bonn 1901, σ. 2. Πλούσιοι σὲ κτερίσματα ἦταν, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ ἀνασκαφικὲς εἰδήσεις, οἱ τάφοι Ἀμφιπόλεως καὶ Φιλίππων. Ἐνα μέρος ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο Καβάλας, βλ. Δ. Λαζαρίδη, Ὁδηγός, σ. 119 κ.έ., πίν. 51 κ.έ. Ἀπὸ τοὺς ἀσύλητους μονάχα ἕνας εἶναι δημοσιευμένος, ὁ μακεδονικὸς τάφος Δίου II (Καρίτσας), ΠΑΕ, τ. 1955, σ. 156 κ.έ., ποὺ περιεχε τὴν ταφὴ μιᾶς παιδίσκης καὶ πενήχρα κτερίσματα.

I. ΑΓΓΕΙΑ

Ἄγγεϊα γιὰ τροφές

α) Ἀμφορεῖς

Αὐτὰ τὰ μεγάλα σχετικῶς ἀγγεῖα (ποὺ ὄχι πετυχημένα τὰ ὀνόμασαν ληκύθους ἢ λαγήνους δίωτους) μὲ τὰ σχεδὸν κάθετα τοιχώματα τῆς κοιλιᾶς, τὸν πολὺ στενὸ λαιμὸ, τὸ κάπως φαρδύτερο στόμιο καὶ τὶς ραβδωτὲς λαβὲς ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἐντόπιας μακεδονικῆς κεραμικῆς τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἶναι συνήθως «δίχρωμα», τὰ ἄνω δύο τρίτα τοῦ ἀγγείου εἶναι ἐπιχρισμένα μὲ μελανὸ βερνίκι ποὺ στὶς παρυφές του γίνεται ἀραιότερο, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἓνα τρίτο εἶναι ἐπιχρισμένο μὲ βερνίκι καστανέρυθρου χρώματος.

Ἄρ. 1 (σχέδ. 10, πίν. I,α) Υ. 33,50 ἐκ. ΔΧ. 5,1 ἐκ. ΔΒ. 13,2 ἐκ.

Ὁ πηλὸς εἶναι σχεδὸν καθαρὸς μὲ κιτρινωπὸ ἕως ἔντονα ἐρυθρὸ χρῶμα. Τὸ μελανὸ βερνίκι ἔχει ἀνοιχτόχρωμους «λεκέδες» ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀνισοπαχῆ ἐπάλειψή του. Τὸ χεῖλος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνισομεγέθεις δακτυλίους ὅπου μοιλιάζουν οἱ λαβὲς μὲ τὶς διπλὲς νευρώσεις.

Παρόμοια ἀγγεῖα: Κεραμόπουλλος, ΑΕ 1932, σ. 122, ἀρ. 16, εἰκ. 76, 1. Ἄνδρόνικος, ΑΕ 1955, σ. 44, ἀρ. Β₁, εἰκ. 23, 4. Πέτσας ΑΔ 17, 1961/62, σ. 232, πίν. 106α. Πρβλ. καὶ τὶς παραλλαγές τοῦ τύπου μὲ σφαιρικὸ ἢ ἀπίοσχημο σῶμα καὶ τονισμένο χεῖλος ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς τάφους τῆς Ἀμφιπόλεως στὸ μουσεῖο Καβάλας, ἀρ. 894Α καὶ 995Α.

Ἄρ. 2 (πίν. I,β) Ὅμοιο ἀγγεῖο. Τὸ βερνίκι του ποικίλλει ἀπὸ καστανόφαιο ἕως ἐρυθρό.

Ἐξ ἄλλου, μία παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ, ὅπου τὰ ἄνω δύο τρίτα (2/3) τοῦ ἀγγείου καλύπτονται ἀπὸ θαμπὸ λευκὸ χρῶμα:

Ἄρ. 3 (πίν. I,γ, σχέδ. 11). Υ. 27,1 ἐκ. ΔΧ. 9,2 ἐκ. ΔΒ. 6,3 ἐκ.

Ὁ πηλὸς δὲν εἶναι πολὺ καθαρὸς. Τὸ χρῶμα του εἶναι φαιό. Ὁ λαιμὸς τοῦ ἀγγείου εἶναι ψηλότερος ἀπ' ὅτι στὰ προηγούμενα παραδείγματα, τὸ χεῖλος εἶναι ὀριζοντιωμένο καὶ οἱ λαβὲς μοιλιάζουν 2 ἐκ. χαμηλότερα ἀπ' αὐτό.

Ἀνάλογα παραδείγματα ἔχουμε ἤδη ἀπὸ τὴν Ὀlyntho. Olynthus V πίν. 161, ἀρ. 654. Σύγχρονο: ΑΕ 1955, σ. 43, Α₁, εἰκ. 23,5.

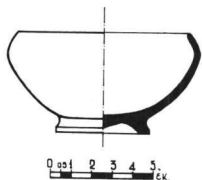
Ἄρ. 4. Ὅστρακα ὁμοίου ἀγγείου μικροτέρου μεγέθους. ΔΧ. 4,6 ἐκ.

β) Οἶνοχόη

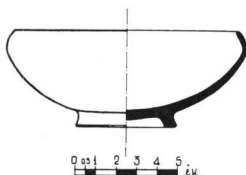
Σώθηκε ἓνα μόνο μεγάλο θραῦσμα ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ ἡ λαβὴ μιᾶς οἶνοχόης. Εἶναι ἐπιχρισμένα μὲ λευκὸ, ὄχι στιλπνὸ χρῶμα. Σως. Υ. 10,5 ἐκ. ΔΧ. 8,7 ἐκ. Πρβλ. Hesperia 3, 1934, σελ. 417, Ε 127, εἰκ. 100 (2ος αἰ. π.Χ.).

γ) Σκυφίδια

Ἐτσι ἐπικράτησε νὰ χαρακτηρίζονται συμβατικά τὰ ἀβαθῆ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα σὲ σχῆμα κούπας (bowl, saucer, Napf). Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσης τους δὲν ἔχει λυθῆ. Πολὺ πιθανὴ φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου (ΑΕ 1955, 36) ὅτι ἦταν οἰκιακὰ σκευὴ ὅπου τοποθετοῦσαν φαγητὸ ἢ ποτὰ. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ διαδεδομένα εἶδη ἀγγείων τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Σχέδ. 12. Τὸ σκυφίδιον ἀρ. 1

Σχέδ. 13. Τὸ σκυφίδιον ἀρ. 2

Ὁ τάφος II τῆς Βεργίνας περιεῖχε τριῶν τύπων σκυφίδια.

Ἄωτα σκυφίδια μὲ χεῖλη ποῦ καμπυλώνουν πρὸς τὰ μέσα

Ἄρ. 1 (πίν. II, α, σχέδ. 12). Υ. 4,7 ἐκ. ΔΧ. 8,5 ἐκ. ΔΒ. 5,5 ἐκ.

Ὁ πηλὸς εἶναι τεφρὸς. Τὸ βερνίκι εἶναι μελανὸ σ' ὀλόκληρο τὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἄνω μισό· τὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο εἶναι τεφρόχρωμο. Ἡ καμπύλη τῆς κοιλιᾶς εἶναι δυνατὴ, τὸ δαχτυλίδι τῆς βάσης ἀρκετὰ ψηλὸ καὶ τὰ χεῖλη καταλήγουν σὲ δὲξὺ πέρασ. Πρβλ. τὸν προαιμότερο σκύφο ἀπὸ τὴν Ἀγορά, Hesperia 3, 1934, σ. 435, Α 20, εἰκ. 117.

Ἄρ. 2 (πίν. II, β, σχέδ. 13). Υ. 4,5 ἐκ. ΔΧ. 10,8 ἐκ. ΔΒ. 4,8 ἐκ.

Ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο, τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἄνω μισὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἐπιχρισμένα μὲ μελανόφαιο ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο μὲ πολὺ ἀνοικτὸ φαιὸ βερνίκι. Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ εἶναι λιγότερο βαθὺ ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ ἡ καμπύλη στὸ σῶμα του δὲν εἶναι τόσο ἔντονη. Τὸ δαχτυλίδι τῆς βάσης μὲ τὸ κοφτὸ προφίλ εἶναι χαμηλὸ. Τὰ χεῖλη καταλήγουν σὲ δὲξὺ πέρασ. Πρβλ. Hesperia 3, 1934, σ. 435, D9, εἰκ. 117.

Ἄρ. 3 (πίν. II, γ, σχέδ. 14). Υ. 4,2 ἐκ. ΔΧ. 9,5 ἐκ. ΔΒ. 4,2 ἐκ.

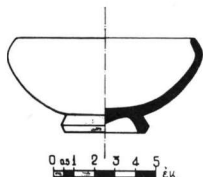
Εἶναι ἐπιχρισμένο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως τὸ προηγούμενο μὲ κάπως ἀνοικτότερο βερνίκι. Τὸ δαχτυλίδι τῆς βάσης στὸ προφίλ του δείχνει μιὰ γραμμικὴ ἀκαμψία. Εἶναι τὸ ὀψιμότερο κομμάτι τῆς σειρᾶς.

Ἄρ. 4. Σῶζονται λίγα μόνο ὄστρακα. Διάμετρος χεῖλους περ. 9,5 ἐκ.

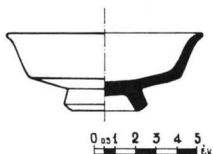
Ἐπίχρισμα φαιό.

Ἄωτο σκυφίδιο μὲ χεῖλη πού καμπυλώνουν πρὸς τὰ ἔξω

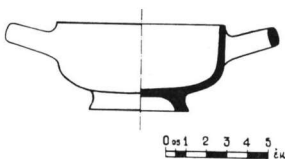
Ἄρ. 5 (πίν. II, δ, σχέδ. 15). Υ. 3,5 ἐκ. ΔΧ. 9,5 ἐκ. ΔΒ. 3,8 ἐκ. Τὸ ἐπίχρισμα στὸ ἐσωτερικὸ εἶναι φαιὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ποικίλλει ἀπὸ πολὺ ἀνοιχτὸ καστανὸ ὡς τεφρό. Τὸ περίγραμμα τοῦ ἀγγείου ἀποτελεῖται, ἂν ἐξαιρέση κανεῖς τὰ χεῖλη πού καμπυλώνονται ἐλαφρά, ἀπὸ εὐθεῖες γραμμές. Στὸ χεῖ-

Σχέδ. 14. Τὸ σκυφίδιον ἀρ. 3

Σχέδ. 15. Τὸ σκυφίδιον ἀρ. 5

Σχέδ. 16. Τὸ σκυφίδιον ἀρ. 6

λος διακρίνονται ἴχνη φωτιᾶς. Πρβλ. Hesperia 3, 1934, σ. 435, εἰκ. 117, D5, (μέσα 2ου π.Χ. αἰ.).

Σκυφίδιο μὲ κἀθετὰ τοιχώματα

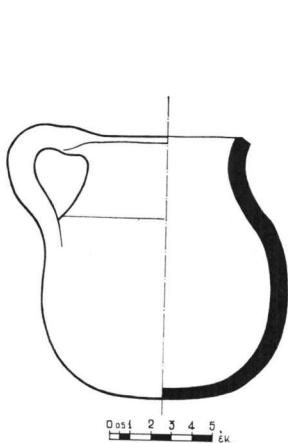
Ἄρ. 6 (πίν. III, α, σχέδ. 16). Υ. 4 ἐκ. ΔΧ. 8 ἐκ. μὲ τὶς λαβές: 13,5 ἐκ. Τὸ ἐπίχρισμα εἶναι μελανόφαιο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἄνω μισὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ φαιὸ στὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο. Τὸ δαχτυλίδι τῆς βάσης εἶναι χαμηλὸ καὶ οἱ λαβές ἔχουν μορφή τραπεζίου. Πρῶμα παραδείγματα ἔχουμε ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο. Olynthus XIII, πίν. 209, ἀρ. 671, πίν. 213.

δ) Χύτρες

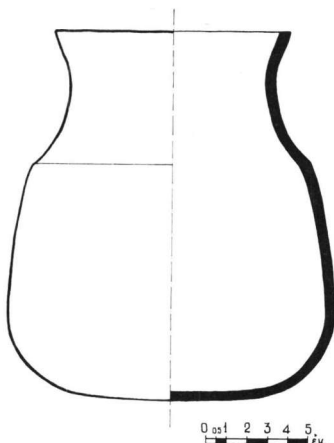
Ὁ τάφος περιεῖχε τρία δείγματα ἀγγείων δίχως ἐπίχρισμα ἀποκλειστικὰ καθημερινῆς καὶ πρακτικῆς χρήσης: 3 χύτρες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο συγκροτήθηκαν σχεδὸν ὀλόκληρες. Εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ ἐντόπιο, ὄχι πολὺ καθαρὸ πηλὸ. Χαρακτηριστικὸ στὸ σχῆμα τους εἶναι ἡ μεγάλῃ κοιλιὰ, τὸ ἀνοιχτὸ στόμιο καὶ ἡ καμπυλωμένη βάση πού ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴ

χρήση του ἀγγείου. Σωστά τονίζει ὁ H. Thompson (Hesperia 3, 1934, σ. 466) τὸν μεταλλικὸ χαρακτῆρα στὴ μορφή τους. (Πρβλ. D. A. Amyx, The Attic stelai, Hesperia 27, 1958, 211 κ.έ.).

Ἄρ. 1 (πίν. III,β, σχέδ. 17). Υ. 12,5 ἐκ. ΔΧ. 8,8 ἐκ. Πάχος τοιχώματος 9 χιλ. Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρὸς καὶ περιέχει μαρμαρυγία (mica) καὶ πολὺ μικροῦς λίθους. Τὸ σχεδὸν σφαιρικὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου στενεύει πρὸς τὸν λαιμὸ καὶ τὰ χεῖλη κάμπτονται πρὸς τὰ ἔξω.

Σχέδ. 17. Ἡ χύτρα ἀρ. 1

Σχέδ. 18. Ἡ χύτρα ἀρ. 2

Σύγχρονο, ἐντελῶς ὁμοιο παράδειγμα ἔχουμε ἀπὸ τὸν ἑλληνιστικὸ τάφο Βεροίας. ΑΕ 1955, σ. 45, εἰκ. 20, βλ. καὶ ΑΕ 1932, σ. 122, ἀρ. 13, 75,1. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι πολὺ διαδεδομένο. Γιὰ πρῶμα παραδείγματα βλ. Olynthus XIII, πίν. 149, ἀρ. 272. Τέτοια ἀγγεῖα ἔχουμε καὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Ἀμφιπόλεως στὸ μουσεῖο Καβάλας, ἀρ. 505 Α, 876 Α, 877 Α.

Ἄρ. 2 (πίν. III,γ, σχέδ. 18). Υ. 18 ἐκ. ΔΧ. 11,3 ἐκ. Πάχος τοιχώματος 3-6 χιλ. Ὁ πηλὸς εἶναι ὀψωκ καὶ τοῦ προηγούμενου ἀγγείου. Ἡ γένεση τῆς λαβῆς (πλ. 2,5 ἐκ.) διακρίνεται στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου σὲ ὕψος 8 ἐκ. ἀπὸ τὴ βάση. Τὰ τοιχώματα τῆς κοιλίας εἶναι σχεδὸν κάθετα, τοῦ λαιμοῦ κοίλα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα μέλος στὸ ἄλλο εἶναι ἀπότομη, γωνιώδης.

Ἄρ. 3. Ἀπὸ τὴν τρίτη χύτρα συγκολλήθηκαν τρία ὄστρακα ἀπὸ τὸν

λαιμό. Ἔτσι μπορούμε νὰ υπολογίσουμε τὴν διάμετρό του σὲ 18,5 ἐκ. Εἶχε τουλάχιστον μία λαβὴ (πλ. 2,4 ἐκ.) μὲ μία νεύρωση. Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρὸς καὶ περιέχει πολλοὺς μικροὺς λίθους. Πάχος τοιχ. 4 χιλ. Σὲ μερικὰ σημεία τὸ θρασμά εἶναι μαυρισμένο ἀπὸ τὴν φωτιά. Τὸ χεῖλος ἀποτελεῖται ἀπὸ μία σκοτία ἀνάμεσα σὲ δύο δακτυλίους. Ὁ λαιμὸς εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτος.

Παρόμοιο παράδειγμα ἀπὸ τὸν λαξευτὸ τάφο Βερούιας. ΑΔ 22, 1967, σ. 410 πίν. 308 γ, (Χρονικά).

Ἄγγεϊα γιὰ ἄρώματα καὶ ψιμύθια

α) Βαλσαμάρια (Unguentaria)

Τὰ βαλσαμάρια εἶναι μικρὰ συνήθως ἀτρακτόσχημα ἄγγεϊα, δίχως λαβές, μὲ στενὸ καὶ μακρὸ λαιμό. Στὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια, ὅσο ἀφορᾷ τὴ χρῆση, ἀποτελοῦσαν τὴ συνέχεια τῶν λευκῶν ληκύθων καὶ γινώρισαν μεγάλη διάδοση. Ἦταν γνωστὰ σ' ὀλόκληρη τὴν λεκάνη τῆς Μεσογείου.

Στὴ γλώσσα μας δὲν ἔχει καθιερωθῆ ἀκόμη ὄρος γιὰ τὰ ἄγγεϊα αὐτά. Παλιότερα τὰ ἔλεγαν δακρυδόχους (lacrimatoria) ἀσφαλῶς ἀπὸ παρανόηση. Σήμερα χαρακτηρίζονται ὀρθότερα ὡς ληκύθια, μυροδοχεῖα ἢ βαλσαμάρια (unguentaria).

Γιὰ ὀρολογία, χρῆση καὶ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος αὐτῶν τῶν ἄγγεϊων βλ. H. Thompson, *Hesperia* 3, 1934, σ. 472-74. P. Hellström, *Labraunda* II, 1, σ. 23-27. M. Ἀνδρόνικος, *AE* 1955, σ. 33-36. Τελευταῖα I. Metzger, *Eretria* II, σ. 28.

Ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποῦ βρέθηκαν μέσα στὰ χώματα τοῦ τάφου ἀνασυγκροτήθηκαν 4 βαλσαμάρια· ἓνα πέμπτο βρέθηκε ἀκέραιο. Συνολικὰ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν τουλάχιστον 11 ἄγγεϊα αὐτοῦ τοῦ εἶδους.

Ἄρ. 1. (πίν. IV,α). Υ. 12 ἐκ. ΔΧ. 2,9 ἐκ. ΔΒ. 2,4 ἐξ. Πλ. Κ. 6,2 ἐκ. Τὸ βερνίκι εἶναι καστανόφαιο, τὰ τοιχώματα λεπτά (1,5 χλσ.), ἡ κοιλιὰ τοῦ ἄγγεϊου πολὺ φαρδιά ἐνῶ ὁ λαιμὸς στενὸς καὶ κοντὸς. Πρβλ. *Tarsus*, I, σ. 231, ἀρ. 248. *AM* 33, 1908, σ. 430, 436, πίν. 26,1. *The Swedish Cyprus Expedition* IV, 3, εἰκ. 24, 21 (hellenistic I=325-150 π.Χ.).

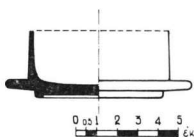
Ἄρ. 2 (πίν. IV,β). Υ. 9 ἐκ. ΔΧ. 2,4 ἐκ. ΔΒ. 1,8 ἐκ. Πλ. Κ. 5 ἐκ. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανός, τὸ βερνίκι τεφρό. Φαιοὶ καὶ καστανοὶ δακτύλιοι διακοσμοῦν τὸν λαιμὸ καὶ τὴν κοιλιὰ τοῦ ἄγγεϊου. Τὸ σχῆμα ὁμοιο μὲ τοῦ προηγούμενου.

Ἄρ. 3 (πίν. IV,γ). Υ. 7,1 ἐκ. ΔΧ. 2,3 ἐκ. ΔΒ. 1,6 ἐκ. Πλ. Κ. 4 ἐκ. Τὸ βερνίκι εἶναι κάπως στιλπνὸ μελανόφαιο. Ἡ κοιλιὰ τοῦ ἄγγεϊου εἶναι σχεδὸν σφαιρική, οἱ δακτύλιοι τοῦ χείλους καὶ τῆς βάσης τονισμένοι. Πρβλ. *Tarsus*, I, σ. 230, ἀρ. 217.

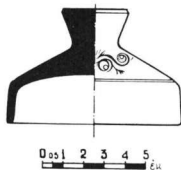
Ἄρ. 4 (πίν. IV,δ). Μέγ. σωζ. Υ. 5 ἐκ. Ὁμοιο μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 3.

Ἄρ. 5 (πίν. IV,ε). Υ. 8,7 ἐκ. ΔΧ. 1,9 ἐκ. ΔΒ. 1,9 ἐκ. Πλ. Κ. 2,7 ἐκ. Τὸ βερνίκι εἶναι τεφρό. Τρεῖς χαρακτοὶ δακτύλιοι διακοσμοῦν τὴ βάση. Ἡ κοιλιὰ τοῦ ἀγγείου εἶναι πολὺ στενή. Πρόκειται γιὰ τὸ νεώτερο χρονολογικὰ κομμάτι. Eretria II, σ. 67, πίν. 28, 11 (2ος αἰ. π.Χ.).

Ἄρ. 6. Ἀπὸ ἓνα μεγάλο βαλσαμάριο, πιθανῶς τοῦ τύπου μὲ πολὺ φαρδεῖς ὄμους καὶ κοιλιὰ, προέρχεται ἓνας λαιμὸς ἀγγείου ποῦ σώζεται ἀκέραιος. Εἶναι ἐπιχρισμένος μὲ ἐρυθρὸ βερνίκι καὶ γύρω του τυλίγεται μιὰ φαιόχρωμη ταινία. Τὸ ὕψος του εἶναι 8 ἐκ. Ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο ἔφθανε τὰ 22-25 ἐκ.

Σχέδ. 19. Ἡ πυξίδα ἀρ. 1

Σχέδ. 20. Ἡ πυξίδα ἀρ. 3

β) Πυξίδες

Ἄρ. 1 (πίν. IV,στ, σχέδ. 19). Ἀπὸ μιὰ καλοφτιαγμένη πυξίδα ποῦ στέκεται στὴν παράδοση τῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μᾶς σώθηκε ἡ βάση κι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ καλύμματος. Δ. 9,1 ἐκ. Δ. τοῦ κύκλου τοῦ τυμπάνου 6 ἐκ. Τὸ γάνωμα στὸ ἐξωτερικὸ εἶναι βαθὺ φαιὸ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ γίνεται βαθμιαῖα ἀνοικτὸ καστανέρυθρο. Τὸ ἴδιο γάνωμα ἔχει καὶ τὸ ὄστρακο τοῦ χείλους τοῦ καλύμματος.

Ἄρ. 2 (πίν. IV,ζ-η). Μικρὰ κομμάτια καὶ ἡ βάση ἀπὸ μιὰ μαρμάρινη πυξίδα. Δ. βάσεως 7 ἐκ. Δ. Τυμπάνου 5,20 ἐκ. Τὸ μάρμαρο εἶναι λευκὸ καὶ χονδρόκοκκο. Ἀπὸ τὸ κάλυμμα σώζεται τὸ «κομβίον».

Ἄρ. 3 (πίν. IV,θ-ια, σχέδ. 20). Κάλυμμα πυξίδος. Δ. 8,7 ἐκ. Δ. κομβίου λαβῆς 3,2 ἐκ. Υ. 5,4 ἐκ. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ εἶναι φαιό. Τὸ ἐξωτερικὸ γάνωμα εἶναι φαιό, ἐνῶ ὁ διακοσμητικὸς πλοχμὸς-βλαστόσπειρα εἶναι χρώματος ἀνοιχτοῦ φαιοῦ μὲ τὶς κουκκίδες λευκές. Λευκὴ εἶναι καὶ ἡ ἄνω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τοῦ «κομβίου». Τὸ κάλυμμα αὐτό, ποῦ ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα ἀπανθρακωμένης ρητίνης στὸ ἐσωτερικὸ του πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦντο γιὰ θυματήρι, ἀποτελεῖ ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τοῦ τάφου τὸ μοναδικὸ δεῖγμα τῆς γνωστῆς ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς τῆς λεγομένης «ἀπὸ τὴν δυτικὴ κλιτὸ» (Westslope).

II. ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Ἄρ. 1. Ἐνώτιο χρυσοῦ (πίν. V,α). Σχήμα κυκλικὸ μὲ Δ. 12 χιλ. Ἀπὸ ἓνα κυλινδρικό κορμὸ διακοσμημένο μὲ λογχόσχημα φύλλα καὶ σπείρες ξεκινοῦν τρία σύρματα ποῦ συστρέφονται, καμπυλώνονται σὲ ἡμικύκλιο καὶ λεπταίνουν γιὰ νὰ καταλήξουν σὲ ὀξὺ πέρας. Στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τοῦ κορμοῦ εἶναι στερεωμένο μὲ ἓνα μικρὸ στέλεχος τὸ κεφάλι ἐνὸς λιονταριοῦ ἀπὸ πορφυρῆ πάστα. Πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ διαδεδομένη μορφή ἐνωτίων στὰ ὄψιμα κλασσικὰ καὶ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια.

Βλ. παρόμοιο ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου I μὲ κεφαλὴ νέγρου AD 22, 1967, σ. 399, πίν. 303δ (Χρονικά). Πρώιμα παραδείγματα στὴν Καβάλα ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη: Δ. Λαζαρίδη, Ὁδηγὸς Μουσείου Καβάλας, σ. 142, πίν. 53. Στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ Σέδες AE 1937, τ. III, σ. 882, ἀρ. 4, εἰκ. 14.

Ἄρ. 2. Ἐνώτιο χρυσοῦ (πίν. V,β). Σχήμα ἑλλειπτικὸ μὲ μεγ. Δ. 1 ἐκ. Εἶναι ἓνα ἀπλὸ σύρμα μὲ μία κυανῆ ψήφο στὸ ἄκρο ποῦ καταλήγει σὲ θηλειά. Πρβλ. παρόμοιο ἀπὸ τὴν Κύπρο. The Swedish Cyprus Expedition V, 3, σ. 116, εἰκ. 34,9 (ἑλληνιστικὸ).

Ἄρ. 3. Περόνη ἰλλυρικοῦ τύπου (πίν. V,γ). Μῆκ. 3 ἐκ., πλ. κεφαλῆς 2,1 ἐκ. Ἡ κεφαλὴ ἐλίσσεται τρεῖς φορές σὲ σχῆμα τριῶν παρατιθεμένων καὶ μεταξὺ τους ἀντιστρόφων Ω. Τὰ σημεῖα ἐπαφῆς εἶναι στερεωμένα μὲ πολὺ λεπτὸ σύρμα. Παρόμοιες δὲν εἶναι ἄγνωστες στὴν Μακεδονία. Σ' ἓνα παράδειγμα, ποῦ δημοσιεύει ὁ Κεραμόπουλλος, κρέμεται ἀπὸ τὸ μέσο τῆς περόνης μία λεπτὴ ἄλυσίδα ποῦ καταλήγει σὲ δύο ψηφίδες. Σ' ἓνα ἄλλο κομμάτι στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης σώζεται ἡ ἀντίστοιχη πάριση ὑποδοχὴ τῆς. Κεραμόπουλλος, AE 1927/28, σ. 63. Γιὰ τὸν τύπο βλ. Jacobstahl, Greek Pins, σ. 137, ἀρ. 393 μὲ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἄρ. 4. Χάλκινο δαχτυλίδι (σχέδ. 21). Σωζ. μικρὴ Δ. τῆς κάποτε ἑλλειψοειδοῦς σφενδόνης 2,6 ἐκ. Σὲ ἐξαιρετικὰ ἔκτυπο ἀνάγλυφο τὸ κάτω μέρος μιᾶς εὐσαρκῆς κεφαλῆς καὶ ἡ παρυφὴ τοῦ ροῦχου ποῦ καλύπτει τὸ λαιμό. Εἶναι δύσκολο νὰ πῆ κανεὶς μὲ βεβαιότητα ἂν πρόκειται γιὰ ἀνδρικό ἢ γυναικεῖο πορτραῖτο. Πιθανώτερο φαίνεται τὸ δεύτερο, μιὰ ποῦ οἱ ὁμοιότητες μὲ παραστάσεις βασιλισσῶν τῆς πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου σὲ χάλκινα δαχτυλίδια εἶναι πολλές.

Βλ. E. Boeringer, Ein Ring des Philetairos, Corolla Curtius σ. 116 ὑποσ. 6, πίν. 35a-c. Πολὺ συγγενικὴ εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Βερενίκης II, πίν. 35, 2a. Γενικὰ γιὰ τὰ χάλκινα δαχτυλίδια βλ. RE Δεῦτ. Σειρά I, I, 818 λ. Ringe (F. H. Marshall) Πρβλ. τελευταῖα Lila Marangou, Ptolemäische Fingerringe aus Bein, AM 86, 1971, σ. 163 κ.έ.

Ἄρ. 5. Ἐλάχιστα ὑπολείμματα ἀπὸ χάλκινο ἐπιχρυσωμένο στεφάνι μυρτιᾶς (πίν. V,δ). Ἐνα φύλλο, δύο μίσχοι καὶ τρεῖς πῆλινες ἐπιχρυσωμένες κουκκίδες καρπῶν. Τὰ φύλλα στερεώνονταν σὲ χάλκινο ἢ ξύλινο στέλεχος, ὅπως ξέρομε ἀπὸ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Πέργαμο.

Βλ. Jacobstahl στὰ AM 33, 1908, σ. 432, πίν. 26, 2 μὲ διεξοδικὴ βιβλιογραφία καὶ ἄλλα παράλληλα, καθὼς καὶ γιὰ τὸ νόημά τους ὡς κτερίσματα.

Σχέδ. 21. Χάλκινο δαχτυλίδι. Ἀποκατάσταση

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοσμήματα σὲ εὐγενῆ μέταλλα συνηθισμένα ἦταν στοὺς ἑλληνιστικοὺς τάφους τῆς Μακεδονίας καὶ τὰ πῆλινα, φανταχτερὰ χρωματισμένα ἢ ἐπιχρυσωμένα κοσμήματα. Πολλὰ τέτοια κοσμήματα ἔχουμε στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας ἀπὸ τοὺς τάφους Ἀμφιπόλεως καὶ στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς τάφους Δερβενίου καὶ Σέδες (AE 1937, III, σ. 891 κ.έ., εἰκ. 27 καὶ 28). Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ συνήθεια νὰ ἐπιχρυσώσουν τὰ ἀγγεία. Βλ. ΠΑΕ 1953, σ. 149 κ.έ.

Ἄρ. 6. Ὑπολείμματα πολύχρωμου ἀνθοπλοχμοῦ ἀπὸ πηλὸ (πίν. V,ε). Σώθηκε τμήμα τοῦ δίσκου ἀπὸ ρόδακα ποῦ ἦταν χρωματισμένος λευκὸς καὶ γαλανός. Ἡ Δ. πρέπει νὰ ἦταν περίπου 6,5 ἐκ. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἴσως πλοχμὸ προέρχονται καὶ ἐξάφυλλοι μικροὶ ρόδακες Δ. 2,2 ἐκ. μὲ λευκὸ ἐπίχρυσμα.

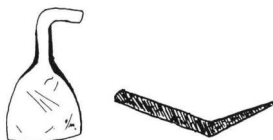
Γιὰ τὴν τεχνικὴ τέτοιων πλοχμῶν καὶ γιὰ τὴ σημασία τους ὡς κτερίσματα βλ. Catalogue du Musée d'Alexandrie τ. I μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Νεκρόπολη Sciatti πίν. 76, ἀρ. 240,1 (πίν. V,στ).

Ἄρ. 7. Πῆλινοι ψῆφοι περιδεραίου σὲ σχῆμα πυρῆνα βλανιδιοῦ μὲ κουκκίδες (πίν. V,ζ). Τὸ μήκος τους εἶναι ἀκριβῶς ἐνὸς δακτύλου, 1,85 ἐκ. Τὸ ἐπίχρυσμά τους εἶναι λευκὸ καὶ χρυσό.

Ἄρ. 8. Πῆλινοι ψῆφοι (πίν. V,η-θ) ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἡμισφαιρικοὶ χωρὶς κουκκίδες. Περιδέραια μὲ παρό-

μοιους ψήφους ἦταν κοινότατα σ' ὄλο τὸν ἑλληνιστικὸ κόσμο. Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Μακεδονία βλ. ΑΕ 1937, III, σ. 892, ἀρ. 5, εἰκ. 27. «Μακεδονικά» 9, 1964, σ. 168, ἀρ. 68, πίν. 7β.

Ἄρ. 9. Τμῆμα ἰωνικοῦ ἐπιχρυσωμένου κυματίου ποῦ περισυλλέχθηκε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα μικροθραύσματα ἀπὸ πηλό. Προέρχεται ἴσως ἀπὸ ἐπένδυση ξύλινου κιβωτιδίου.

Σχέδ. 22. Ἄσημένια σπαθίς

Ἄρ. 10. Ἄσημένια σπαθίς (σπάτουλα) με λάμα σὲ σχῆμα μιῆς ἑλλειψης (σχέδ. 22), Δ. 1,9 ἐκ. Ἡ λαβὴ (2,4 ἐκ.) κάμπτεται σὲ ὀρθή γωνία καὶ συνεχίζει γιὰ 1 ἐκ. Εἶναι ἓνα τελείως ἰδιόμορφο ὄργανο ποῦ χρησίμευε ἴσως στὴν ἀνάμειξη καλλυντικῶν.

Ἄρ. 11. Χάλκινη βελόνη μήκους 6 ἐκ. με ἑλαφρὰ καμπύλωση.

III. ΔΙΑΦΟΡΑ

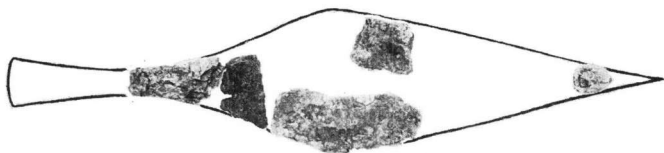
1. Ἐνα πλῆθος σιδερένιων καρφίων διαφόρων μεγεθῶν περισυλλέχτηκαν μέσα στὸν τάφο (πίν. VI, α-στ). Σὲ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἀκόμη στερεωμένα ὑπολείμματα ρητινώδους ξύλου. Ἡ προέλευσή τους ἀπὸ θυρόφυλλα ἀποκλείεται, ἀφοῦ δὲν ἔχομε καμιὰ ἔνδειξη γιὰ περίθυρο ἢ κατῶφλι στὸ θυραῖο ἄνοιγμα. Πιθανώτατη ἀντίθετα εἶναι ἡ ὑπόθεση ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἓνα φέρετρο ἢ μιὰ ξύλινη κλινοειδῆ σαρκοφάγο. Παρόμοια καρφιά με ὑπολείμματα ξύλου βρέθηκαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ πάνω στὴν κτιστὴ κλίνη τοῦ τάφου στὸ Σέδες, τοῦ λαξευτοῦ τάφου Βεροίας καὶ τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Σάμου¹. Ἐξω ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο σώθηκαν μέσα σὲ θαλαμοειδεῖς τάφους λαμπρὲς τέτοιες σαρκοφάγοι. Πρὸ παντὸς ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια (πίν. VIII) ἔχομε παραδείγματα κιβωτισοσχημῶν ξύλινων σαρκοφάγων με γραπτὴ πολύχρωμη διακόσμηση, ποῦ συγγενεῖι πολὺ με τὴν ζωγραφικὴ τῶν πρωίμων μακεδονικῶν τάφων². Στὴν Μακεδονία ὅμως οἱ συνθήκες ὑγρασίας

1. ΑΕ τ. III (1937), σ. 886 (Σέδες), ΔΔ τ. 22 (1967), σ. 410 Χρονικά (Βεροίας), V o l l m o e l l e r, Kammergräber σ. 16 (Σάμου).

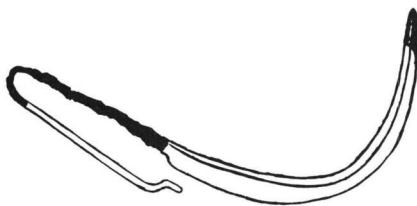
2. C. W a t z i n g e r, Griechische Holz Sarkophagen aus der Zeit Alexanders des Gro-

εἶναι πολὺ δυσμενεῖς γιὰ τὴν διατήρηση τοῦ ξύλου. Ἔτσι ἀπὸ πολλὰς ξύλι-
νες σαρκοφάγους θὰ μᾶς χάθηκαν οἱ ἐνδείξεις μιὰ γιὰ πάντα, ἀφοῦ στὶς κα-
λύτερες ἀπ' αὐτὰς οἱ ἄρμοι στερεώνονταν μὲ ξύλινους πείρους (καβίλιες).

Ἀνάμεσα στὰ σιδερένια καρφιὰ ξεχώρισαν μερικά κομμάτια ὀξειδω-
μένου σιδήρου ποὺ προέρχονται ἀπὸ:

Σχέδ. 23. Αἰχμὴ δόρατος. Ἀποκατάσταση

Σχέδ. 24. Στλεγγίς. Ἀποκατάσταση

Σχέδ. 25. Σιδερένια λαβή

2. Αἰχμὴ δόρατος (σχέδ. 23). Συνολικὰ ἕξι κομμάτια ἀπὸ τὴν
αἰχμὴ κι ἓνα ἀπὸ τὸν σωλῆνα στερεώσεως. Τὸ συνολικὸ μῆκος πρέπει νὰ
ἔφτανε ἀρχικὰ τὰ 40-50 ἐκ. Γιὰ παρόμοιες αἰχμὲς δοράτων βλ. Olynthus X,
411 κ.έ. Πρβλ. ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Λαγκαδᾶ, JdI 26, 1911, σ. 198, εἰκ. 9.

3. Στλεγγίδα (σχέδ. 24). 11 ἐκ. Σώζεται μέρος τῆς λαβῆς καὶ τὸ ἄκρο
τῆς λεπίδας βλ. Daremberg-Saglio, Dictionnaire σ. 1.532, λ. strigilis Olyn-
thus X, 172 γενικά. γιὰ σιδερένιες στλεγγίδες σ. 180.

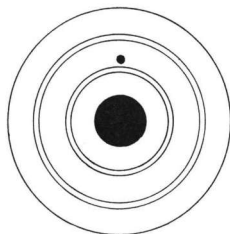
4. Σιδερένια λαβή (σχέδ. 25). Μ. 5 ἐκ. μὲ κυκλικὸ τὸ ἓνα πέρας
διαμ. 3,5 ἐκ. Στὴν ἄλλη πλευρὰ σώζεται ἡ ἀρχὴ ἐνὸς καρφιοῦ. Προέρχεται
ἀπὸ κάποιο ἐπιπλο, ἴσως μιὰ ξύλινη κίστη.

5. Χάλκινος δίσκος (σχέδ. 26) διαμ. 8 ἐκ. μὲ μία μεγάλη ὀπή στὸ

ssen, μὲ ἀετωματικὸ κάλυμμα. Μιὰ ἄλλη σειρά ξύλινων κιβωτιόσχημων σαρκοφάγων
προέρχεται ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Ν. Ρωσίας. Τὸ λαμπρότερο παράδειγμα μὲ τρίτωνες καὶ
πλοχμούς βρίσκεται στὸ Leningrad, G. M. A. Richter, The Furniture of the Greeks,
Etruscans and Romans, London 1966, πίν. 410.

κέντρο καὶ μιὰ μικρὴ γιὰ στερέωση σὲ ἀπόσταση 10 χλσ. ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς πρώτης. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ κοσμητικὸ δίσκο λαβῆς ἀπὸ τὸ ἴδιο ἢ κάποιον ἄλλο ἐπιπλο. Πρβλ. Olynthus X, πίν. 81, ἀρ. 1,215.

6. Δύο ἐλάσματα, ἐλαφρῶς καμπυλωμένα, τὰ ὁποῖα μένουν ἀπροσδιόριστα. α) Μ. 4 ἐκ. Πλ. 2 ἐκ. β) Μ. 3 ἐκ. Πλ. 2 ἐκ. με ὀπῆ στερεώσεως στὸ καθένα.

Σχέδ. 26. Χάλκινος δίσκος

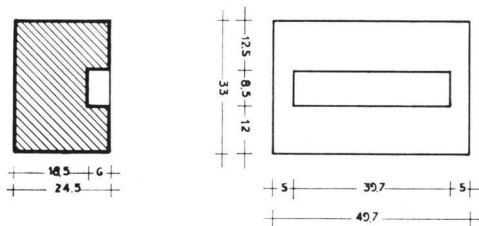
Συχνὰ κτερίσματα στοὺς τάφους τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ ἄλλων τόπων, εἶναι τὰ πήλινα εἰδώλια. Στὸν τάφο Βεργίνα II βρέθηκε:

7. Ἐνα πήλινο κριάρι (πίν. VI,ζ) Μ. 11 ἐκ. καὶ Υ. 9,2 ἐκ., ἐπιχρισμένο με λευκὸ χρῶμα. Πρβλ. Catalogue raisonnée des Figurines et Reliefs II Myrina, σ. 148, πίν. 181 E,F.

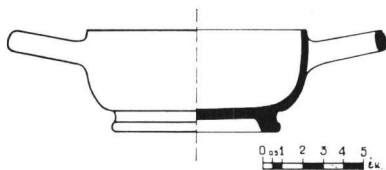
Ἐνα ἀκόμη συνηθισμένο κτερίσμα εἶναι τὰ πήλινα λυχνάρια. Προορισμὸς τους ἦταν νὰ φωτίσουν τὸν δρόμο τοῦ νεκροῦ στὸ ταξίδι του γιὰ τὸν σκοτεινὸ Ἄδη. Στὸν τάφο Βεργίνα II ὑπῆρχαν τουλάχιστον:

8. Τρία λυχνάρια. Ἀπὸ τὰ δύο βρέθηκαν ἐλάχιστα μόνο ὄστρακα, τὸ τρίτο ὁμως σῶθηκε ἀκέραιο (πίν. VI,η). Μ. 9,5 ἐκ. Πλ. 6 ἐκ. Υ. 3,5 ἐκ. Δ. ὀπῆς πληρώσεως 1,8 ἐκ. Ὁ πηλὸς δὲν εἶναι πολὺ καθαρὸς. Ὁ μυκτήρ του εἶναι μακρὸς καὶ στὸ προφίλ του ἔχει τὴ μορφή καρίνας πλοίου. Τὸ ἄνω ἐπίπεδο μέρος τοῦ λύχνου εἶναι στολισμένο με ἔκτυπο κόσμημα: ἰωνικὸ κυμάτιο γύρω ἀπὸ τὴν ὀπῆ πληρώσεως ποὺ τὸ περιβάλλει μιὰ βλαστόσπειρα. Ὁ λύχνος δὲν εἶναι γυρισμένος στὸν τροχό, ἀλλὰ καμωμένος με τύπο (καλούπι) σὲ δύο κομμάτια ποὺ συναρμολογήθηκαν ὅταν ἀκόμη ὁ πηλὸς ἦταν μαλακός. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἐφαρμόστηκε γιὰ πρώτη φορά στὸ 2ο αἰ. π.Χ. (Labraunda II, I, σ. 50). Ὁ λύχνος ἔχει στενὴ τυπολογικὴ συγγένεια μ' αὐτοὺς τοῦ ἑλληνιστικοῦ τάφου Βεροίας, κυρίως με τὸν ὑπ' ἀριθ. 10, AE 1955, σ. 32, εἰκ. 12, ποὺ χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

9. Γωνιόλιθος με ἐπιμήκη τὸ ρομο (σχέδ. 27). Μέσα στὸν τάφο, μετακινημένη ὁμως ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς θέση, βρέθηκε μία βάση ἀπὸ ἀσβεστόλιθο μήκ. 49,7 ἐκ., πλ. 33 ἐκ. καὶ ὕψ. 24,5 ἐκ. Στὴν μιά τῆς ἐπιφάνεια φέρει ἐπιμήκη τὸ ρομο (μήκ. 39,7 ἐκ., πλ. 8,5 ἐκ. καὶ βάθ. 6 ἐκ.), ὁ ὁποῖος δεχόταν καὶ συγκρατοῦσε πιθανώτατα τὸ ἔμβολο μιᾶς στήλης. Πρβλ. δύο πα-

Σχέδ. 27. Γωνιόλιθος με ἐπιμήκη τὸ ρομο

Σχέδ. 28. Σκυφίδιο με κάθετα τοιχώματα

ρόμοιες βάσεις ἀπὸ τὸ ἴδιο νεκροταφεῖο ΑΔ 17, 1961/62, σ. 257, πίν. 125 γ καὶ δ. Βλ. σχετικὰ Φ. Μ. Πέτσα, ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 173 ὑποσ. 4.

10. Σκυφίδιο με κάθετα τοιχώματα (σχέδ. 28). Υ. 5 ἐκ. ΔΧ. 11 ἐκ. με τὶς λαβὲς 19 ἐκ. ΔΒ. 8,5 ἐκ. Τεφρόχρωμος πηλός. Σώζεται ἀκέραιο. Βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν τάφο ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὴν καμάρα του. Πρόκειται γιὰ ἀγγεῖο σπονδῆς ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν ὀπή, ποὺ ἐπίτηδες ἀνοίχτηκε ἀργότερα στὴν μέση τοῦ πυθμένου του. Πρβλ. G. P. Oeconomus, *De profusionum receptaculis sepulcralibus*, Ἀθήναι 1921, σ. 28 κ.έ.

IV. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Τὸ σύνολο τῶν κτερισμάτων κλείνει με 4 χάλκινα νομίσματα, δανάκες γιὰ τὸ πορθμεῖο τοῦ Χάροντα.

Ἄρ. 1. (πίν. VII,α). Τὸ πρωιμότερο ἀπὸ τὰ νομίσματα. Ἄνηκει στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου Ε' (200-179 π.Χ.) καὶ εἶναι τοῦ παλίου γνωστοῦ μακεδονικοῦ τύπου μὲ κεφαλὴ Ἑρακλῆ στὴν Α ὄψη καὶ ἰπέα ποῦ κατευθύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ στὴ Β. Χαμηλὰ ἀριστερὰ διακρίνεται ἡ γραμμὴ τοῦ ἐδάφους καὶ δεξιὰ ρόπαλο.

Ἐπιγραφή: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Βλ. H. Gaebler, Die antiken Münzen Nordgriechenlands III, 2, σ. 192, ἀρ. 14, πίν. 24, ἀρ. 26.

Ἄρ. 2. (πίν. VII,β). Α: κεφαλὴ Ἑρακλῆ μὲ λεοντή, ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο. Β: Γυμνὸς νέος πάνω σὲ ἄλογο ποῦ κατευθύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ· ὁ νέος κρατᾷ στεφάνι πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἀλόγου.

Ἐπιγραφή: ΜΑ ΚΕ

ΔΟΝΩΝ

Β (=BOTTEATΩΝ)

Gaebler, ἔ.ἀ., III, I, σ. 49, ἀρ. 134. BMC, Macedonia etc. 1879, 13, 47. Sylloge Copenhagen. Macedonia ἀρ. 1.306, πίν. 33. Πρόκειται γιὰ νόμισμα τῆς αὐτόνομης κοπῆς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Περσέα (185-168 π.Χ.) χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέα.

Ἄρ. 3 (πίν. VII,γ). Α: κεφαλὴ Ἀθηνῶν Παρθένου πρὸς τὰ δεξιὰ. Β: κατεστραμμένη· πιθανὸν νὰ εἶχε ἓνα βόδι ποῦ βόσκει ἂν κρίνη κανεὶς ἀπὸ ἄλλα παράλληλα. Τέτοια νομίσματα εἶχαν ἤδη κόψει τὸ 187 π.Χ. ἡ Πέλλα, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ περιοχὴ Βοττιαία καί, ἀνάμεσα στὰ 148-146, ὁ Ρωμαῖος ταμίης Gaius Publius. Gaebler ἔ.ἀ., III, 2, σ. 46, ἀρ. 14. Sylloge Copenhagen. Macedon. ἀρ. 1.321-23, πίν. 34. Ἀνδρόνικος AE 1955, σ. 50.

Ἄρ. 4 (πίν. VII,δ). Α: Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ στεφάνι. Β: φαρέτρα μὲ πῶμα καὶ τόξο. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔκοψε νομίσματα αὐτοῦ τοῦ τύπου μετὰ τὸ 187 ἕως τὰ χρόνια τῆς Τριανδρίας. Gaebler, ἔ.ἀ., III, 2, σ. 119, ἀρ. 11, πίν. 23,2. Sylloge Copenhagen., Maced. ἀρ. 356.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ἀπὸ τὴ συζήτηση τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου ἔγινε φανερὸ πὼς χρονολογικὰ ἀπέχουν ἐλάχιστα μεταξὺ τους, ἔτσι ποῦ νὰ μπορῆ κανεὶς νὰ μιλᾷ γιὰ ἓνα σύνολο συγχρόνων περιπυ κτερισμάτων. Ὅλα τὰ παράλληλα γιὰ τὴν κεραμεικὴ (ἄμφορες, σκυφίδια, χύτρες, βαλσαμάρια) ἀνήκουν στὰ μέσα ἐλληνιστικὰ χρόνια. Λίγο πρωιμότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα εἶναι τὸ πῶμα πυξίδας (σ. 164 ἀρ. 3), κάτι ποῦ γιὰ ἓνα ἀγγεῖο τέτοιου εἶδους εἶναι ἀπόλυτα κατανοητό. Τὰ κοσμήματα δύσκολα μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν ἀκριβέστερες

χρονολογίες· ωστόσο τὸ δαχτυλίδι μὲ τὴν γυναικεία προτομή (σ. 165 ἀρ. 4) μᾶς ὀδηγεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Παρὰ τὴν εὐτελεῆ του ποιότητα πολῦτιμο εἶναι τὸ ἀκέραιο λυχνάρι (σ. 169 ἀρ. 8), ποῦ χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Στὰ χρόνια γύρω ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰώνα μᾶς ὀδηγοῦν καὶ τὰ τέσσερα νομίσματα (σ. 171 ἀρ. 1-4).

Ἀξίζει νὰ τονίσουμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ τάφου Βεργίνα II ἀναποκρίνεται κατὰ ἐκπληκτικὸν τρόπο στὰ κτερίσματα τοῦ ἑλληνιστικοῦ τάφου Βεροίας (ΑΕ 1955, σ. 22 κ.έ.) ποῦ χρονολογεῖται μὲ βάση τοὺς λύχνους στὴν ἴδια ἐποχῇ.

Ἐκεῖ ἀκριβῶς θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου μακεδονικοῦ τάφου Βεργίνας, τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ διακόσμηση χρονολογοῦνται γύρω στὸ 150 π.Χ.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Καὶ ὁ ἀμύητος ἀκόμη ἐπισκέπτης τοῦ μικροῦ καὶ λιτοῦ μακεδονικοῦ τάφου τῆς Βεργίνας θὰ συμφωνοῦσε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα καλοφτιαγμένο κτίσμα. Οἱ ἀναλογίες του εἶναι ἰσορροπημένες, κάτι ποῦ εἶναι ἀπόλυτα συγκεκριμένο ἀφοῦ μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ μὲ ἀριθμούς. Καὶ ἡ πρόσοψη καὶ ἡ κάτοψη εἶναι τέλεια τετράγωνα, 3×3 μ. καὶ 4×4 μ.· αὐτό, σὲ ἀρχαῖα μέτρα, μεταφράζεται ἀκριβῶς: 10×10 πόδες ἢ 7×7 πήχεις, καὶ $13 \frac{1}{3} \times 13 \frac{1}{3}$ πόδες ἢ 9×9 πήχεις, ἂν δεχτοῦμε τὸν ἀττικοευβοϊκὸν πόδα (29,6έκ.) ποῦ τὸν κάτεχαν καλὰ καὶ οἱ τεχνίτες τοῦ τάφου Βεργίνα I¹. Ὁ κύκλος ποῦ γράφεται μὲ τὴν ἀκτίνα τῆς καμάρας ἔχει διάμετρο 10 πόδες (3μ.) καὶ ἡ περιφέρειά του ἀπέχει 1 πόδα καὶ 10 δακτύλους ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ὁ κύκλος αὐτὸς ἐγγράφεται ἀκριβῶς στὴν κάτοψη. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς γιὰ τὰ ἀρχαῖα μέτρα ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὶς διαστάσεις τῶν γραπτῶν πλίνθων τοῦ ἰσοδομικοῦ συστήματος. Στὸς ὀρθοστάτες τὰ 61×68 έκ. ἀντιστοιχοῦν σὲ 2 πόδες $\times$ 2 πόδες καὶ 5 δακτύλους, στὶς πλίνθους τὰ 68×44 έκ. ἀντιστοιχοῦν σὲ 2 π. 5 δ. $\times$ 1 π. 1 ἥμιπ. ἢ ἓνα πήχυ.

Ἡ τετράγωνη πρόσοψη δὲν κατασκευάστηκε μόνο γιὰ λόγους ἁρμονίας τῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀποκρύψῃ μὲ τὸ στηθαῖο τῆς τὴν καμάρα, ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ μέλς ποῦ ἡ ὕπαρξή του θεληματικὰ ἀποσιωπᾶται στὴν ὄψη τῶν μακεδονικῶν τάφων. Δίχως ἀμφιβολία ἡ καμάρα ἀποτελοῦσε ἓνα νέο ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο, ἀπαραίτητο ἀπὸ στατικὴ ἄποψη γιὰ τὴν κατασκευὴ μεγάλων ὑπογείων θαλάμων, ποῦ ὁμως δὲν δέθηκε ὀργανικὰ μὲ

1. Διεξοδικὰ συζητᾶ τὸ θέμα ὁ Ρωμαῖος στὸν μακεδονικὸν τάφο τῆς Βεργίνας, σ. 18 κ.έ. Πρβλ. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων σ. 55, ὕποσ. 1, σ. 60, 64, 66, 74 καὶ 77. Γιὰ τὸν ἀττικοευβοϊκὸν πόδα βλ. J. Walter Graham, Olynthus VIII, σ. 45-47 καὶ A. W. Parsons, Corinth, III 2, 291-292.

τὴν πρόσοψη, ἀφοῦ ἡ μορφή αὐτῆς συνεχίζει νὰ προϋποθέτῃ τὶς παλιῆς ἀμφικλινεῖς ἢ ὀριζόντιες στέγες¹.

Πιὸ ἐνδιαφέρουσα, ὥστόσο, εἶναι ἡ τετράγωνη κάτοψη. Γιατὶ ἀπὸ τὸ «μωσαϊκὸ» τῶν μορφῶν τῶν μακεδονικῶν τάφων, ποῦ ὁ καθένας τους φαίνεται νὰ ἀποτελῇ μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωση, ἀρχίζει νὰ ξεχωρίζῃ μιὰ μεγάλη ὁμάδα τάφων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κοινὸ γνῶρισμα τὴν τετράγωνη κάτοψη μὲ πλευρὰ μήκους 10 ποδῶν = 3μ. Τὰ παραδείγματα ποῦ διαθέτουμε εἶναι ἀρκετὰ ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχῃ φόβος νὰ θεωρήσουμε τὸ φαινόμενο συμπτωματικόν. Ὁ κατάλογος καὶ τὰ σχέδια στοὺς παρένθετους πίνακες μιλοῦν μιὰ καθαρὴ γλῶσσα. Πρόκειται ὅμως ἀπλῶς γιὰ μιὰ κάτοψη μὲ ἰδανικὲς ἀναλογίες ἢ μήπως τὴν μορφή αὐτὴ τὴν ὑπαγόρευσε κάποια πρακτικὴ ἀνάγκη; Οἱ τάφοι Ἀμφιπόλεως, I, II, IV, Βάθειας, Ἀγ. Ἀθανασίου I, καὶ Σταυρουπόλεως ἔχουν καθένας τους ἀπὸ δύο κτιστὲς νεκρικὲς κλίνες². Ἡ μία εἶναι μὲ τὴν μακριὰ τῆς πλευρὰ τοποθετημένη κατὰ μήκος τοῦ τοίχου ποῦ βρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ἢ ἄλλῃ μὲ τὴν στενὴ τῆς πλευρὰ κατὰ μήκος τοῦ ἴδιου τοίχου ἔστι ὥστε νὰ σχηματίζεται ἓνα Γ. Μιὰ τέτοια διάταξη κλινῶν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοὺς ἀνδρῶνες καὶ τὶς αἰθουσες συμποσίων, ἐκεῖ φυσικὰ μὲ πολὺ περισσότερα ἀνάκλιντρα³. Τὴν σημασίαν αὐτῆ τῶν κλινῶν τὴν τόνισαν οἱ πρῶτοι κιόλας μελετητὲς τῶν μακεδονικῶν τάφων Heuzey καὶ Daumet⁴. Ὑπέθεσαν μάλιστα ὅτι πρόκειται γιὰ τρικλινία συμπληρώνοντας μιὰ τρίτη κλινὴ ἀπὸ φθαρτὸ ὕλικόν. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἓνα-δύο παραδείγματα μακεδονικῶν τάφων μὲ τρεῖς κλίνες π.χ. Θεσσαλονίκης (Συντριβανίου), Αἰγίνης. Ὅσο ὅμως γοητευτικὴ καὶ νᾶναι ἡ ἰδέα αὐτὴ τοῦ τρικλινίου καὶ ὅσο κι ἂν οἱ προσόψεις τέτοιων τάφων μᾶς θυμίζουν ἀρχοντόσπιτα ἢ παλάτια, θὰ ἦταν παρακινδυνευμένον νὰ προσπαθῆσουμε νὰ βροῦμε ἀντιστοιχίαι κατὰ γράμμα. Τὰ ἴδια θὰ μπροῦσε νὰ πῆ κανεὶς καὶ γιὰ τὴ θεωρίαν τοῦ νεκροδεῖπνου, κατὰ τὴν ὁποία οἱ «μακάριοι γεγονότες» νοοῦνται ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὰ ἀνάγλυφα μὲ παραστάσεις νεκροδεῖπνων: οἱ ἄνδρες ἀνακεκλιμένοι στὶς κλίνες, οἱ γυναῖκες καθισμένες στοὺς θρόνους. Πράγματι,

1. Κατὰ χαρακτηριστικὸν τρόπο δένεται ἡ ἰωνικὴ νάοσχημη πρόσοψη τοῦ τάφου τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου II μὲ τὴν καμάραν μὲ σιδερένιους συνδέσμους δίχως νὰ μπολιάζουν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τῆς μέλῃ μὲ τὰ μέλῃ θαλάμου. Ἡ καμάραν δηλώνεται στὴν πρόσοψη ἐνὸς μόνου παραδείγματος, τοῦ τάφου στὴν Τούμπα τῆς Παιονίας.

2. Τοὺς τάφους μὲ νεκρικὲς κλίνες ποῦ ἦταν γνωστοὶ ὡς τὸ 1901 συγκέντρωσε καὶ μελέτησε ὁ Vollmoeller στὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ μὲ θέμα Griechische Kammergräber mit Totebetten. Τὴν σημασίαν τῆς κλινῆς ὡς ἀπαραίτητο στοιχεῖον τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τονίζει ἰδιαίτερα ὁ G. Kleiner, Diadochengräber, Wiesbaden 1963, σ. 7 κ.έ. Πρβλ. Kurtz - Boardman, Greek Burial Customs, σ. 274 κ.έ.

3. J. Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, London 1971, σ. 534 κ.έ.

4. Mission archéologique de Macédoine, σ. 250 κ.έ.

στὸν τάφο τῆς Ἑρετριάς εἶναι γραμμένα στὶς κλίνες τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, ἐνῶ στὸς θρόνους τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν¹. Δὲν ἔχουμε ὁμῶς δεύτερο παραδειγμα ποῦ νὰ ἐνισχύη αὐτὴ τὴν ἄποψη. Ἴσως ὑπάρχει κάποια ἀντιστοιχία, ὄχι ὁμῶς δίχως ἐρωτηματικά, μὲ τὸν μεγάλο μακεδονικὸ τάφο τῆς Βεργίνας· γιατί εἶναι περίεργο νὰ προόρισαν μιὰ ἀπλὴ καὶ ἀκόσμητη κλίνη² γιὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἕναν πολυστόλιστο μεγαλοπρεπῆ θρόνο γιὰ τὴν γυναίκα. Ὅπως καὶ νᾶναι, φαίνεται βέβαιο ὅτι ὁ ὑπόγειος θάλαμος ἀποτελοῦσε ἀνάμνηση τῶν ὑπεργείων δωμάτων μὲ κλίνες μὲ τὴν διαφορά ὅτι ἐδῶ, ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Vollmoeller³, γινόταν ἕνας συμφυρμὸς τῆς νεκρικῆς κλίνης προθέσεως καὶ ἐκφορᾶς, ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, μὲ τὴν κλίνη τοῦ συμποσίου, ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ἀκόμη γίνεται φανερό ὅτι ἡ διάταξη τῶν δύο κλινῶν σὲ σχῆμα Γ ἀποτελεῖ ἕνα βασικὸ τύπο: Στὰ 21 παραδείγματα μακεδονικῶν τάφων μὲ γνωστὴ τὴ θέση τῆς κλίνης ἢ τῆς θήκης⁴ ἔχουμε 4 μὲ μία κλίνη κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο, 2 μὲ μία κλίνη ποῦ πιάνει ὄλο τὸ μῆκος τοῦ ἴδιου τοίχου, 1 μὲ τὴν κλίνη κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο, 2 ποῦ ἔχουν ἀπὸ μία κλίνη στὶς πλαϊνὲς πλευρὲς, 9 μὲ δύο κλίνες μὲ διάταξη σὲ σχῆμα Γ, καὶ 3 μὲ τρεῖς κλίνες σχῆμα Π. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι τὸ μῆκος τῆς κλίνης εἶναι περίπου 2 μ. σὲ καὶ τὸ πλάτος τῆς περίπου 1 μ. τότε στὶς περιπτώσεις τῶν τάφων μὲ δύο κλίνες «παρ' ἀλλήλας κειμένας» (Πλάτων, Νόμοι, 947 D) εἶναι ἀπαραίτητη μία πλευρὰ μήκους 3μ. περίπου. Ἡ ἄλλη πλευρὰ πρέπει νὰ εἶναι τουλάχιστον 2 μ. ὅπως μᾶς βεβαιώνει μὲ πειστικότητα ὁ τάφος τοῦ Ἡρώου τῆς Καλυδῶνος (διαστ. 2,92×1,90 μ.)⁵.

1. AM τ. 26 (1901), σ. 347 κ.έ., πίν. XIII-XIV.

2. Ἡ κλίνη αὐτὴ ἀποτελοῦσε πιθανῶς τὸ κτιστὸ ὑποστήριγμα μιᾶς ξύλινης κλινοειδοῦς σαρκοφάγου. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ καὶ τὸ μικρὸ τῆς μήκος. Σχετικὰ προβλήματα διαπραγματεύεται στὴ διδακτορικὴ τῆς διατριβῆς ἢ E l f r i e d e B r ü m m e r, Griechische Truhen, Marburg 1972 (ἀδημοσίευτη).

3. Kammergräber, σ. 49.

4. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐξῆς τάφους: Μαγνησίας, Παλατισίων, Βεργίνας I, Λευκαδίων (Θεοφωρίδη), Πύδνας, Δίου II, III, Ἄγ. Ἀθανασίου I, Θεσσαλονίκης (Μαιευτηρίου), Θεσσαλονίκης (Συντριβανίου), Λαγκαδᾶ, Τοῦμπας (Παιονίας), Ἀμφιπόλεως I, II, IV, Τερπνῆς (Νιγρίτας), Σταυρουπόλεως (Ξάνθης), Ἑρετριάς, Βάθειας, Αἰγίνης καὶ Καλυδῶνος. Τὸ νεκρὸ συνήθως τοποθετοῦσαν πάνω στὴν κλίνη, ὅπως στὸν τάφο τοῦ Δίου II (ΠΑΕ 1955, σ. 155), πρβλ. καὶ τὴν διήγηση γιὰ τὴν Φιλίνιον, ποῦ διαδραματίζεται μέσα σ' ἕνα καμαροσκέπαστο τάφο μὲ κλίνες J a c o b y, F. Gr. H., II B, ἀρ. 257, σ. 1.171 (Φλέγων ἀπὸ τῆς Τράλλεις). Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὑπάρχει στὸ ἄνω μέρος τῆς κλίνης ἕνα κοίλωμα γιὰ νὰ δεχθῆ τὸ τεφροδόχο ἄγγειο, ὅταν ἔχουμε καύση τοῦ νεκροῦ. Βλ. τάφο Ἑρετριάς (AM τ. 26 (1901), σ. 345 κ.έ.) Πρβλ. καὶ Ἀ ρ ρ ι α ο ὦ, Ἀνάβασις VI, 29: «Ἐν μέσῳ δὲ τῆς κλίνης ἡ πύελος ἔκειτο».

5. D y g g v e, P o u l s e n, R h o m a i o s, Das Heroon von Kalydon, Kopenhagen 1934, εἰκ. 27, ὅπου γιὰ λόγους συμμετρίας ἢ εἰσοδος μεταφέρεται στὴν μακριὰ πλευρὰ.

Συνήθως ὅμως σὲ τέτοιες περιπτώσεις οἱ διαστάσεις τοῦ τάφου εἶναι περίπου 3×3 μ. Ἔτσι ἀπομένει χῶρος 1 τ.μ. δίπλα στὴ μία κλίνη. Δυστυχῶς δὲν διαθέτουμε ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ποῦμε μὲ τί γέμιζε αὐτὸς ὁ χῶρος. Ὡστόσο, φαίνεται πιθανὸ ὅτι τοποθετοῦσαν ἐκεῖ ἕνα θρόνο, μία κίστη, ἢ κατὰ παρόμοιο, ὅπως στὸν τάφο τῆς Ἑρετρίας ἢ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου I¹.

Δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθῆ οὔτε ἡ ἀποκάλυψη οὔτε ἡ δημοσίευση τῶν μακεδονικῶν τάφων ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ἐκφέρουμε ὀριστικὴ γνώμη γιὰ τόσο θεμελιώδη προβλήματα ὅπως εἶναι ἡ τυπολογία τους. Χωρὶς ἀμφιβολία ὅμως ἡ κατηγορία μὲ διαστάσεις στὴν κάτοψη 3×3 μ. ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ὁμοιογενῆ ὁμάδα ποὺ συγχρόνως ξεπερνᾷ σὲ ἀριθμὸ τὸ μισὸ τοῦ συνόλου τῶν μακεδονικῶν τάφων. Σὰν modulus χρησιμοποιοῦνται οἱ δύο κλίνες, τὸ ἀπαραίτητο minimum γιὰ ἕναν οἰκογενειακὸ τάφο, ὅπως συνήθως ἦταν οἱ μακεδονικοὶ². Συγχρόνως πετυχαίνεται ἕνα ἀρμονικὸ ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο. Ἀντίθετα τοὺς μικρότερους τάφους ὑπαγορεύει εἴτε ἡ ἀνάγκη τῶν περιορισμένων οικονομικῶν μέσων εἴτε ὁ λόγος μιᾶς μεμονωμένης ταφῆς. Οἱ μεγαλύτεροι πάλι ἀποτελοῦν ὁ καθένας ἕνα ξεχωριστὸ παράδειγμα, ἔτσι ὅπως τοὺς ἀπαιτοῦσε κάθε φορὰ ἡ φιλοδοξία τῶν πλουσιῶν καὶ ἰσχυρῶν κατόχων τους.

Ὅχι ἄσχετη μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῶν κλινῶν στὸν τάφο Βεργίνα II εἶναι καὶ ἡ μετατόπιση τοῦ θυραίου ἀνοίγματος ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ἄξονα. Δύσκολα κανεὶς θὰ μπορούσε νὰ φανταστῆ ὅτι ἕνας τεχνίτης, ποὺ κατέβαλε τόση φροντίδα γιὰ τὶς σύμμετρες διαστάσεις τοῦ κτίσματος, ἔδειξε βιασύνη καὶ ἀμέλεια μόνο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἄν ὅμως λάβουμε ὑπόψη μας τὸ πλάτος μιᾶς κλίνης τότε βλέπουμε πὼς ἡ μετάθεση αὐτῆ τοῦ θυραίου ἀνοίγματος εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ λόγους μιᾶς ἄλλης συμμετρίας. Μνημεῖα μὲ κτιστὴ κλίνη καὶ ἀσύμμετρα τοποθετημένο τὸ θυραῖο ἄνοιγμα συνηγοροῦν γι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση³.

Τελειώνοντας θὰ θίξουμε ἐντελῶς σύντομα ἕνα ἐπίμαχο θέμα: ἀποτελεῖ ἡ ἀπόσταση τῆς κορυφῆς τῆς καμάρας ἀπὸ τὸ δάπεδο ἔνδειξη γιὰ τὴν χρονολόγηση τῶν μακεδονικῶν τάφων;

1. AM τ. 26 (1901), σ. 347 κ.έ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 168, πρβλ. καὶ τὸν μακεδονικὸ τάφο Θεσσαλονίκης (Πλ. Συντριβανίου) BCH τ. 82 (1958), σ. 759.

2. Αὐτὸ δηλώνουν οἱ πολλὲς ὄχι σύγχρονες ταφές ἢ ἡ τοποθέτηση ἀργότερα καὶ ἄλλων κλινῶν. Οἱ ἐπιγραφὲς πάνω ἀπὸ τὶς κόγχες ὅπου βρισκόταν τὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο στὸν τάφο τοῦ Λύσωνα καὶ Καλλικλῆ («Μακεδονικά», τ. 2 (1941-52), σ. 634) δείχνουν καθαρὰ τὴν μακροχρόνια χρῆση ἀπὸ μέλη τῆς ἴδιας οἰκογενείας.

3. Τάφος Ἑρετρίας, ὅπου στὴν φαρδύτερη κλίνη ἀντιστοιχεῖ κατὰ 25 ἑκ. περίπου μεγαλύτερο τμήμα τοῦ θυραίου τοίχου, AM τ. 26 (1901), σ. 339, εἰκ. 2. Καὶ στὸν τάφο Ἀμφιπόλεως IV (Σεμολτὲς-Ντερὲ) τὸ θυραῖο ἄνοιγμα εἶναι μετατοπισμένο κατὰ 15 ἑκ. περίπου, BCH τ. 22 (1898), σ. 335, εἰκ. 1.

Παρατηρήθηκε ότι ο κύκλος που σχηματίζεται με την άκτινα της καμάρας στους πρώτους τάφους άγγίζει το έδαφος ή κόβεται άπ' αυτό¹ όσο περνούν τά χρόνια άπομακρύνεται ή περιφέρεια του κύκλου της καμάρας άπό τó δάπεδο με άποτέλεσμα νά γίνη όλόκληρο τó κτίσμα πιό ραδινό². Σε πρώτη ματιά ή άρχή αυτή φαίνεται πολύ πιθανή. Δικαιολογημένα όμως άμφισβητήθηκε, και πρέπει νά έγκαταλειφθί σάν χρονολογική ένδειξη, γιατί δέν έπιβεβαιώνεται άπό τά πράγματα: Παραθέτουμε έναν πρόχειρο συγκριτικό πίνακα μερικών τάφων για τούς όποιους έχει διατυπωθί μιá χρονολόγηση με βάση τή ζωγραφική τους διακόσμηση, τά κτερίσματα, ή άλλα στοιχεία.

I. Τάφοι γύρω στο 300 π.Χ.

Άπόσταση της περιφέρειάς του κύκλου της καμάρας άπό τó δάπεδο		Πλάτος θαλάμου
Βεργίνας I	-12 έκ.	4,56 μ.
Παλατισιών	-10 έκ.	3,85 μ.
Λαγκαδά	1,13 μ.	4 μ.
Μεγάλος Λευκαδίων	46 έκ.	4,80 μ.
Έρετριάς	9 έκ.	2,97 μ.
Τούμπας	92 έκ.	±3 μ.

II. Τάφοι 3ου αϊ. π.Χ.

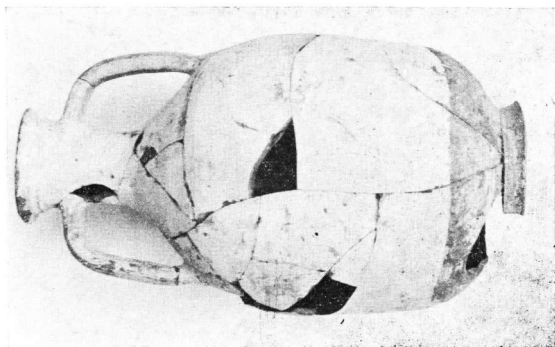
Δίου I	70 έκ.	4 μ.
Λευκαδίων II (Kinch)	57 έκ.	3,55 μ.
Πύδνας	1,06 μ.	3,03 μ.
Άμφιπόλεως II	0,06 μ.	3,06 μ.

III. Τάφοι 2ου αϊ. π.Χ.

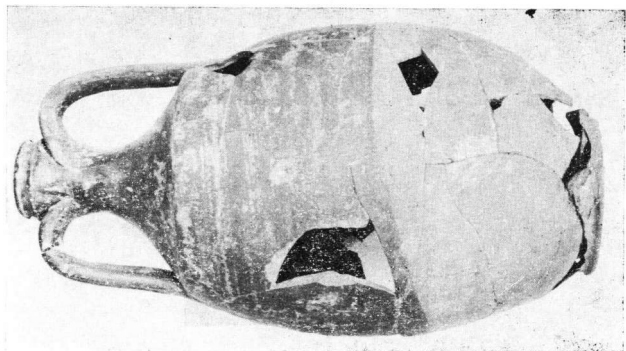
Λευκαδίων Λύσωνος	58 έκ.	3,02 μ.
Σταυρουπόλεως	52 έκ.	3,13 μ.
Δίου II (Καρίτσας)	69 έκ.	2,05 μ.
Δίου III (Μαλαθριάς)	27 έκ.	2,35 μ.
Βεργίνας II	50 έκ.	3,03 μ.
Καλυδώνος	76 έκ.	1,90 μ.

1. Dyggve κλπ., Das Heroon von Kalydon, σ. 97, εικ. III. Κ. Α. Ρωμαίου, Ό μακεδονικός τάφος Βεργίνας, σ. 18. Χ. Μακρόνας, ΠΑΕ 1955, σ. 158 κ.έ., εικ. 5.

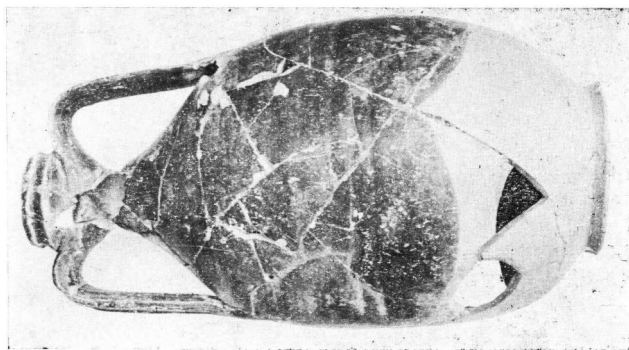
2. Με δικαιολογημένο σκεπτικισμό αντιμετώπιζεται τó έρώτημα στην δημοσίευση του τάφου των Λευκαδίων άπό τόν Φ. Πέτσα, σ. 46.

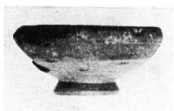
γ. Ἀμφορέας ἀθ. 3

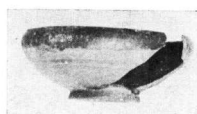
β. Ἀμφορέας ἀθ. 2

α. Ἀμφορέας ἀθ. 1

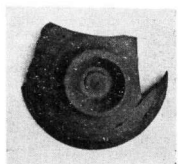
α. Σκυφίδιο ἀρ. 1

β. Σκυφίδιο ἀρ. 2

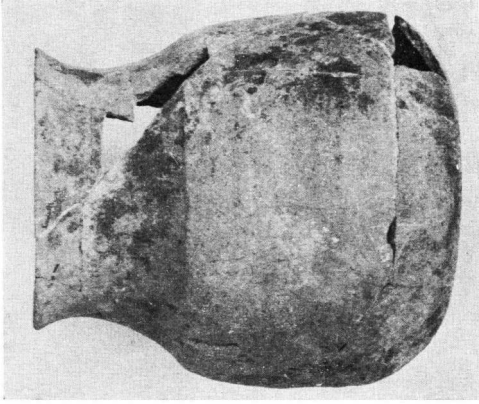

γ. Σκυφίδιο ἀρ. 3

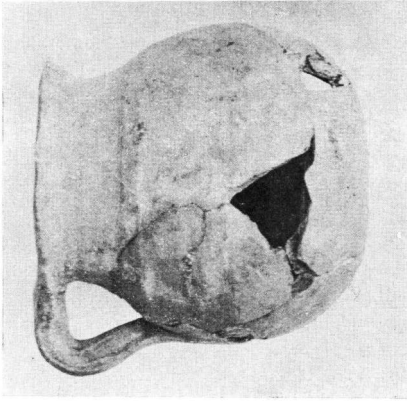

δ. Σκυφίδιο ἀρ. 5

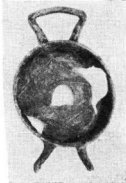

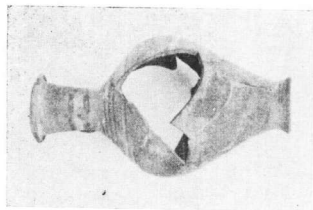
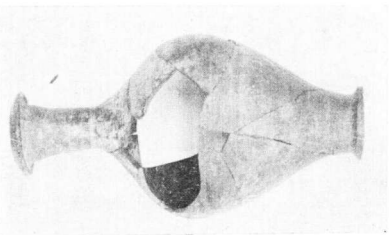
γ. Χύτρα ἀγ. 2

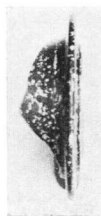
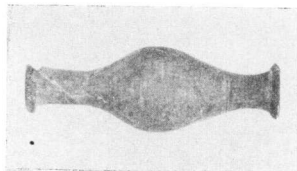
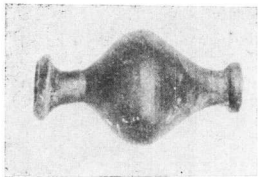
β. Χύτρα ἀγ. 1

α. Σκοφιδίο ἀγ. 6

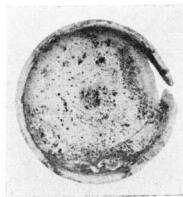
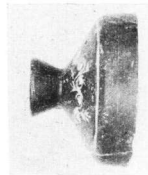
α-ε. Βαλσαμιάνα

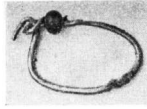
στ. Βάση μελαμβροφούς
πυξίδος

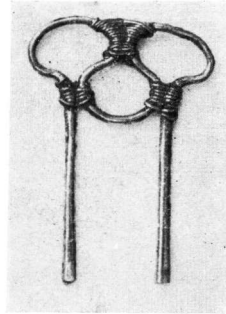
ζ-η. Βάση και τμήμα
τοῦ καλύμματος μω-
μάουνης πυξίδος

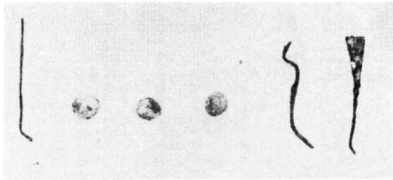
θ-ια. Κάλυμμα
πυξίδος

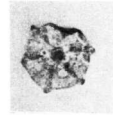
α. Ἐνώτιο χρυσό αρ. 1   β. Ἐνώτιο χρυσό αρ. 2

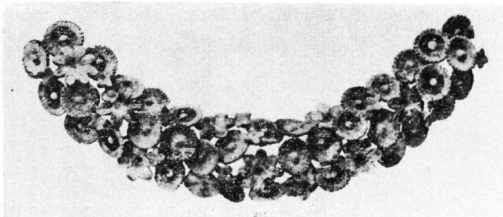
γ. Περόνη

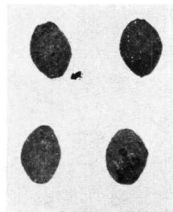
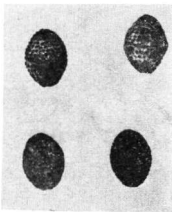
δ. Φύλλα καὶ καρποί ἀπὸ ἐπιχρυσωμένο
στεφάνι μυρτιάς

ε. Ρόδακες
ἀνθοπλοχμοῦ

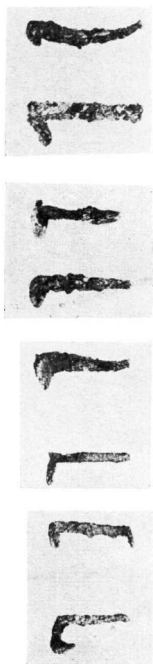

στ. Ἀνθοπλοχμὸς ἀπὸ τὴν Νεκροπόλη Sciathi

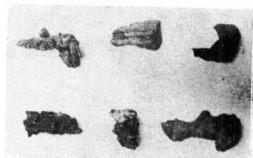

ζ-θ. Πήλινοι ψῆφοι

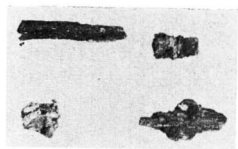

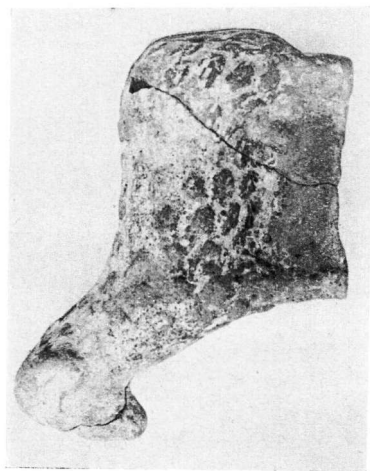
α-δ. Σιδερένια καρχιά διαφόρων σχημάτων

ε-στ. Σιδερένια καρχιά
μὲ κομμάτια ξύλου

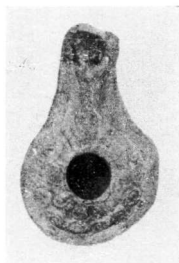
ε-στ. Σιδερένια καρχιά
μὲ κομμάτια ξύλου

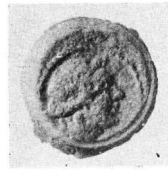
ζ. Πήλινο κούρι

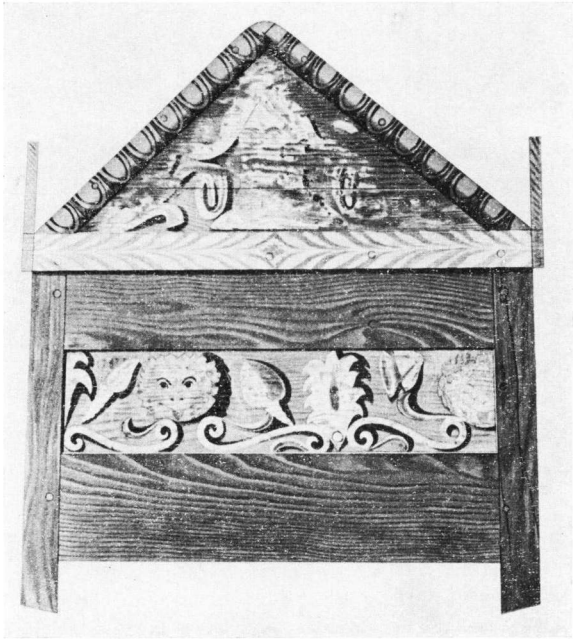
η. Πήλινο λογχάκι

η. Πήλινο λογχάκι

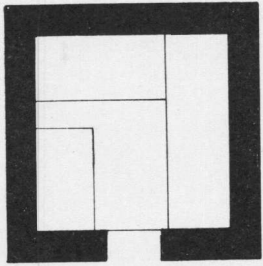

α.δ. Χάλκινα νομίσματα (φωτογραφίες τῶν ἐκμαγείων)

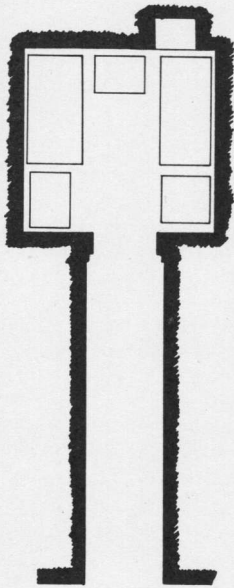

Ξύλινη σαρκοφάγος από τὸ *Abusir*
(Watzinger, *Holzarkophagen*, πίν. III).

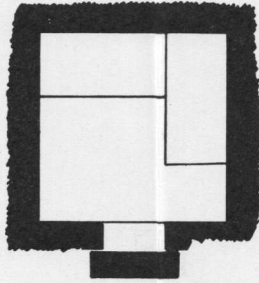
ΑΙΓΙΝΑ

ΕΡΕΤΡΙΑ

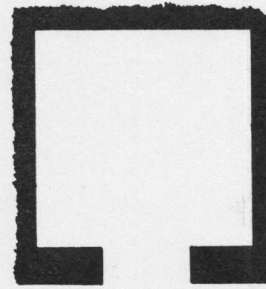
ΒΑΘΕΙΑ

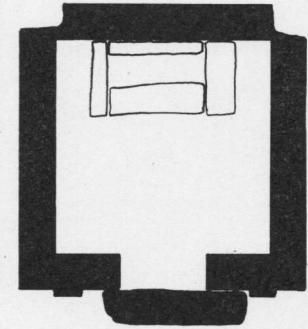
ΚΑΣΣΩΠΗ

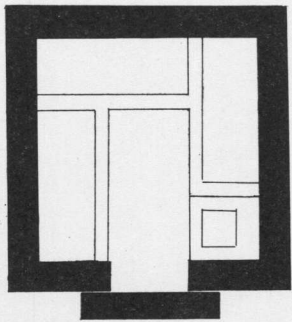
ΛΕΥΚΑΔΙΑ (Χαρούλη)

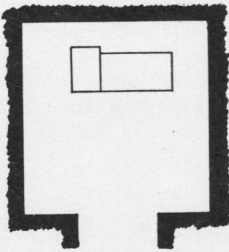
ΛΕΥΚΑΔΙΑ (Θεοδωρίδη)

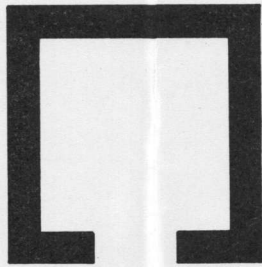
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΙΟΥ

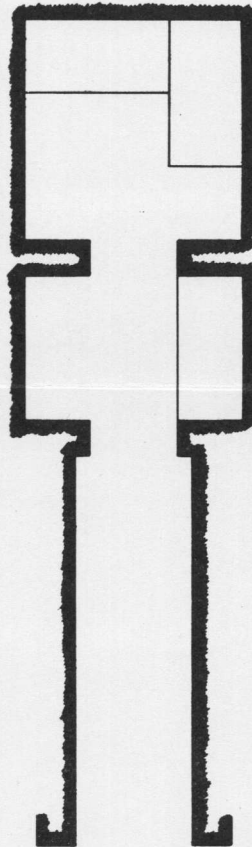
ΤΟΥΜΠΑ ΠΑΙΟΝΙΑΣ

ΛΑΚΚΩΜΑ ΙΙ

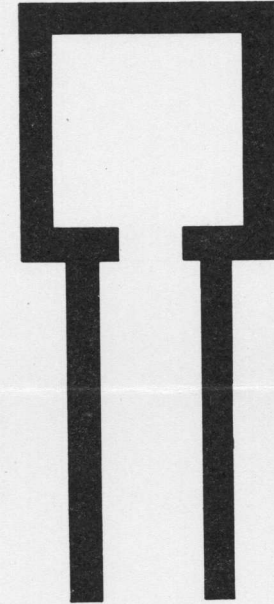
ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ Ι

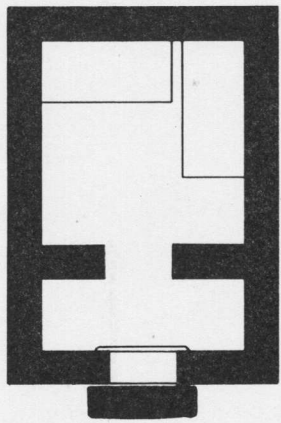
ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ ΙΙ

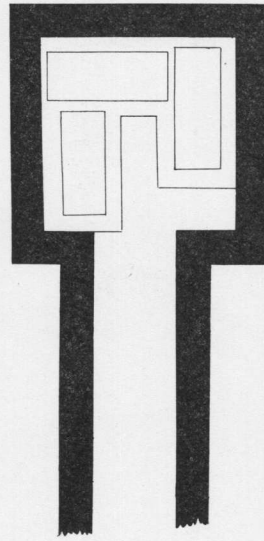
ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ ΙΙΙ

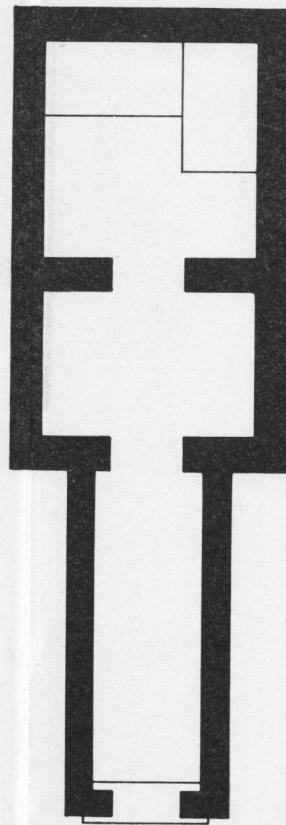
ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ IV

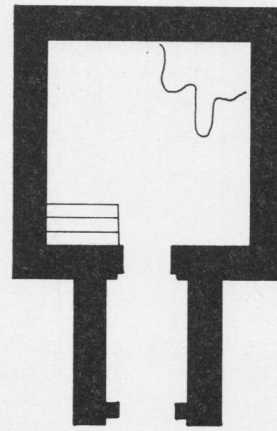
ΤΕΡΠΗΗ ΝΙΓΡΙΤΗΣ

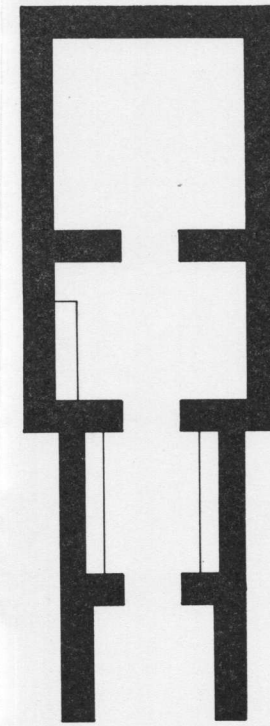
ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΙΣ ΞΑΝΘΗΣ

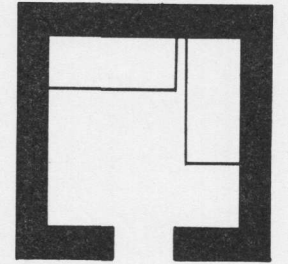
ΚΙΡΚΛΑΡΕΛΙ (ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ) Α

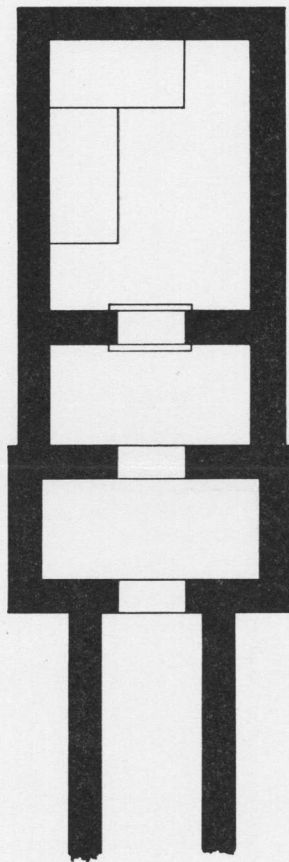
ΚΙΡΚΛΑΡΕΛΙ (ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ) Β

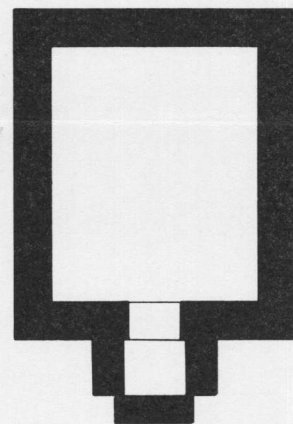
ΜΑΓΝΗΣΙΑ

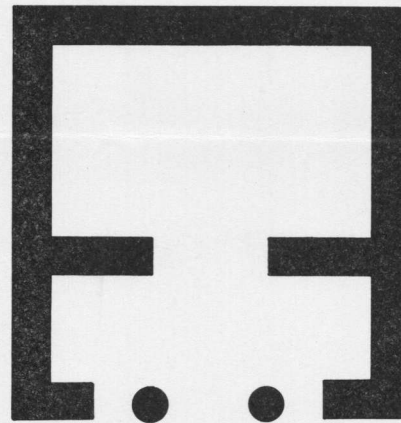
ΠΥΔΝΑ

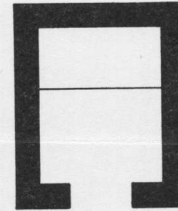
ΛΕΥΚΑΔΙΑ (Λύσανος & Καλλικλέους)

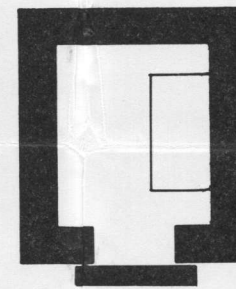
ΛΑΪΪΝΑ

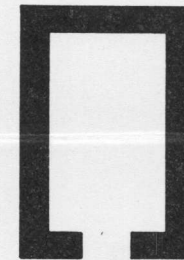
ΔΙΟΝ ΙΙ (ΚΑΡΙΤΣΑ)

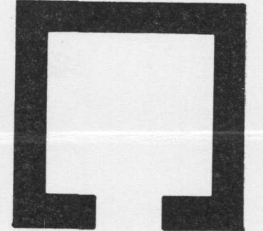
ΔΙΟΝ ΙΙΙ (ΜΑΛΛΑΘΡΙΑ)

ΛΑΡΙΣΑ

ΛΑΚΚΩΜΑ Ι

Μικροί Μακεδονικοί τάφοι (22-25)

Μακεδονικοί τάφοι με μία τουλάχιστον διάσταση 3μ. (19-21)

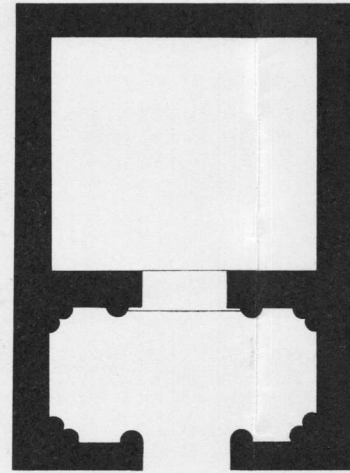
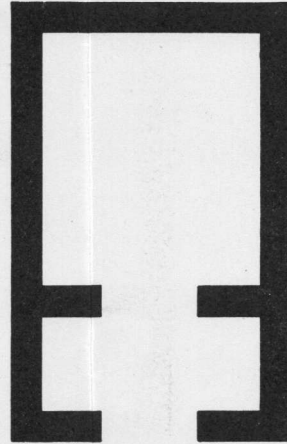
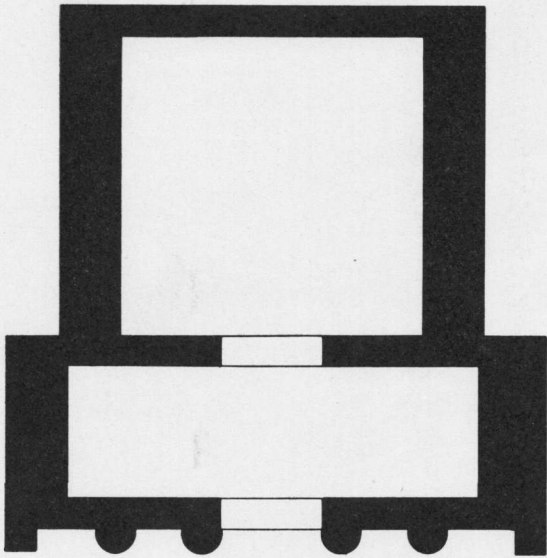

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Γ'

ΛΕΥΚΑΔΙΑ (ΜΕΓΑΛΟΣ ΤΑΦΟΣ)

ΛΕΥΚΑΔΙΑ (ΚΙΝΗ)

ΔΙΟΝ 1

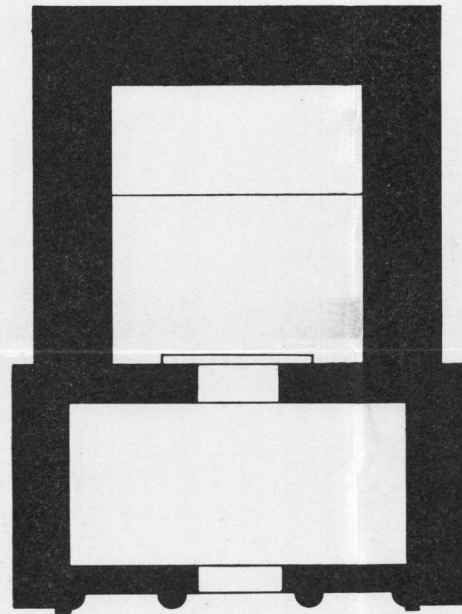
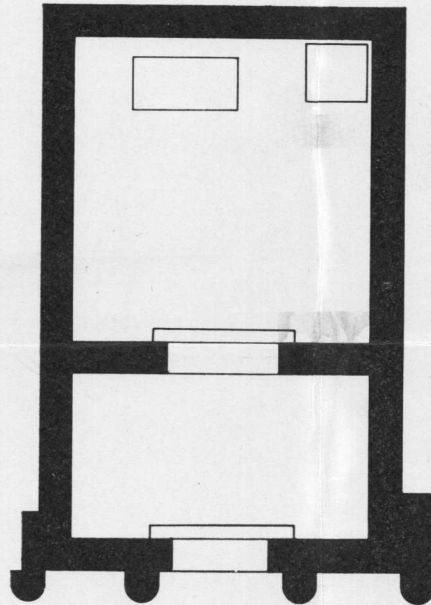
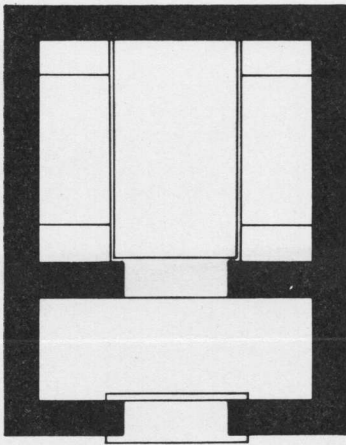

0.00 0.50 1.00 2.00 M

ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

ΒΕΡΓΙΝΑΙ

ΛΑΓΚΑΔΑΣ

Πέρα ἀπὸ τὴν χρονολογικὴ καὶ τυπολογικὴ κατάταξη τῶν μακεδονικῶν τάφων μένει ἀνοιχτὸ γιὰ τὴν ἔρευνα τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τους. Ἡ Μ. Ἀσία ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀνατολὴ γενικώτερα μὲ τοὺς μεγάλους θαλαμοειδεῖς τάφους φαίνεται νὰ ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στὴ δημιουργία τοῦ τύπου αὐτοῦ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος¹. Μία καλὰ θεμελιωμένη ὁμῶς ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ προϋποθέτει τὴν ὀριστικὴ δημοσίευση ὄλων τῶν γνωστῶν μακεδονικῶν τάφων, τῶν μνημείων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἀκέραιο γιὰ μᾶς δεῖγμα ἀπὸ τὴν προκοπὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Μακεδονία τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

ΜΑΚΕΔΟΝ. ΤΑΦΟΙ ΜΕ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΠΛΕΥΡΩΝ ΝΕΚΡΙΚΟΥ ΘΑΛΑΜΟΥ 3×3μ. *

1. Αἰ γίν ης. G. Welter, Aegina, 1938, σ. 57.

2. Ἐ ρ ε τ ρ ί ας. ΑΕ 1899, σ. 221 (Κουρουνιώτης). ΑΜ 26, 1901, σ. 333 κ.έ. (Vollmoeller). Τοῦ ἴδιου Griechische Kammergräber mit Totenbetten, Bonn 1901, σ. 38 κ.έ.

Μονοθάλαμος μὲ δρόμο. Διαστάσεις θαλάμου: Μ. 2,85 μ., Πλ. 2,97 μ., Υ. 3,06 μ. 2 κλίνες, 2 θρόνοι, 1 κίστη. Δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ.

3. Β ἄ θ ε ι ας (Εὐ β ο ί ας). ΑΕ 1899, σ. 230 (Κουρουνιώτης). ΑΜ 26, 1901, σ. 366 κ.έ. (Vollmoeller). Τοῦ ἴδιου Griechische Kammergräber mit Totenbetten, σ. 41 κ.έ. Διαστάσεις θαλάμου: τετράγωνος μὲ πλευρὰ 2,80 μ. Υ. 3,20 μ. 2 κλίνες. Ὅχι πολὺ πρὶν τὸ 300 π.Χ.

4. Κ α σ σ ῶ π ης. ΠΑΕ 1952, σ. 326 (Σ. Δάκαρης). Ἄρχαῖες Ἑλληνικὲς πόλεις 4, Cassopaia and the Elean Colonies. Par. 483 εἰκ. 56 (S. Dacaris) Μονοθάλαμος μὲ δρόμο. Διαστάσεις θαλάμου 3,02 μ.×2,97 μ.×3,30 μ.

1. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν μακεδονικῶν τάφων θίγουν ὁ Α. Μ. Μ a n s e l Die Huppelgräber von Kirklareli in Thrakien, Ankara 1943, σ. 51, Κ. Α. Ρ ω μ α ἰ ος, Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, σ. 50 κ.έ. καὶ τελευταῖα οἱ K u r t z - B o a r d m a n, Greek Burial Customs, σ. 277 κ.έ. Γιὰ ὑπογεῖους θαλαμῶτους τάφους μὲ καμὰρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Βιθυνίας-Παφλαγονίας καὶ τὴν σχέσηη τους μὲ μακεδονικοὺς τάφους βλ. W. H o e r f n e r, Kammergrab im bithynisch-raphlagonischen Grenzgebiet στὰ ΑΜ τ. 86 (1971), σ. 125 κ.έ.

* Ὁ κατάλογος αὐτὸς μαζί μὲ τὶς κατόψεις ποὺ τὸν συνοδεύουν σκοποῦ ἔχει νὰ ὑπομνηματίσῃ ἐποπτικὰ τὸ κείμενο ἀπαλλάσσοντάς το ἀπὸ ἐπαναλαμβανόμενες παραπομπές, νὰ δώσῃ μὴ πλήρη κατὰ τὸ δυνατό εἰκόνα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γνωστῶν μακεδονικῶν τάφων διπλασιάζοντας τὸν κατάλογο τῶν μνημείων ἀπὸ τὸν Α. Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο (Τὰ ὑλικά δομῆς τ. 2, Ἀθῆναι 1959/60, σ. 359 κ.έ.) καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ συγκριτικὲς παρατηρήσεις στὶς κατόψεις (μερικὲς ἀπὸ τῆς ὁποῖες ἀποδόθηκαν σχηματοποιημένες) διατηρώντας καὶ κατὰ τὴν σχεδίαση καὶ κατὰ τὴν σμίκρυνση ἐνιαία κλίμακα.

5. Ναυπακτίας («Χωνοκκλησιώ» Γραμμένης Όξυᾶς) ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 242 (Π. Βοκοτόπουλος) Μονοθάλαμος, τετράγωνος με πλευρά 3,06 μ. Υ. 2,60 μ.

6. Λευκαδίων (Χαρούλη). BCH 83, 1959, σ. 701, Archeological Reports 1958, σ. 13, (Ph. Petsas). Τοῦ ἴδιου Macedonian Tombs, Atti VI. Congr. Inter. d. Achaeol. Class. I Roma 1961, σ. 401, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 2, ὑποσ. 6.

7. Λευκαδίων (Θεοδωρίδη). BCH 83, 1959, σ. 701 κ.έ. Archeological Reports 1958, σ. 13 (Ph. Petsas). Τοῦ ἴδιου Atti VII Congr. σ. 401. Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 2, ὑποσ. 6. Περιέχει μία κλινοειδῆ κτιστὴ σαρκοφάγο.

8. Βεργίνας II. Βλ. παραπάνω.

9. Ἄγ. Ἀθανασίου I. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 399, «Μακεδονικά», 9, 1969, σ. 167 κ.έ. (Φ. Μ. Πέτσα). BCH 94, 1970, σ. 1067 εἰκ. 395, (J-P. Michaud). Διθάλαμος τάφος με δωρική ναόσχημη πρόσοψη. 2 κλίνες κτιστὲς σὲ διάταξη σχήματος Γ καὶ μία κτιστὴ κίστη.

10. Ἄγ. Ἀθανασίου II. Θὰ δημοσιευτὴ προσεχῶς στὰ ΑΑΑ ἀπὸ τὸν Διευθ. τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης κ. Α. Βαβρίτσα. Μονοθάλαμος τάφος με ἰωνικὴ πρόσοψη.

11. Θεσσαλονίκη (Πλατείας Συντριβανίου). BCH 82, 1958, σ. 759 (G. Daux). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: τετράγωνο με πλευρά 3,20 μ. 3 κτιστὲς νεκρικὲς κλίνες. Περιεῖχε ἓνα μεγάλο ἀμφορέα καὶ 30 μικρά ἀγγεῖα.

12. Τούμπας Παιονίας. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ μακεδονικὸς τάφος παρὰ τὸ χωρίον Τούμπα Παιονίας, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1966, σ. 233 κ.έ. Μονοθάλαμος με μία κτιστὴ κλίνη. 4ος αἰ. π.Χ.

13. Λακκώματος II (Χαλκιδικῆς). ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 216 κ.έ. (Μ. Ἀνδρόνικος). Μονοθάλαμος τάφος. Μ. 3,03 μ. Πλ. 3,05 μ. Τέλος 3ου ἢ ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.

14. Ἀμφιπόλεως I (στοὺς πρόποδες τοῦ Παγγαίου). ΠΑΕ 1960, σ. 69 κ.έ., Τὸ Ἔργον 1960, σ. 71, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 217 κ.έ. (Δ. Λαζαρίδης). Διθάλαμος με δρόμο. Διαστ. θαλ.: τετράγωνος με πλευρά 3,03 μ. Προθάλαμος: Μ. 2 μ. Πλ. 3,03 μ. 2 κλίνες κτιστὲς σὲ διάταξη σχήματος Γ. 1 κλίνη στὸν προθάλαμο.

15. Ἄμφιπόλεως II (Μάντρες). ΠΑΕ 1961, σ. 63 κ.έ. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 66 κ.έ. ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 233 (Δ. Λαζαρίδης). ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 353 (Κουκούλη). Μονοθάλαμος με δρόμο. Διαστ. θαλ.: 3,06×3,08 μ. 2 κλίνες κτιστὲς σὲ διάταξη σχήματος Γ. Δεύτερο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.

16. Ἄμφιπόλεως III. ΠΑΕ 1960, σ. 67 κ.έ. Τὸ Ἔργον 1960, σ. 68 κ.έ. (Δ. Λαζαρίδης). Μονοθάλαμος με δρόμο. Διαστ. θαλ.: 2,90×3,08 μ. «Οἱ νεκροὶ κατέκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους».

17. Ἄμφιπόλεως IV (Σεμολτές - Ντερέ). BCH 22, 1898, σ. 335 κ.έ. (Perdridzet). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: τετράγωνο με πλευρὰ 3,03 μ. Προθάλαμος: Μ. 2,05 μ. Πλ. 3,05 μ. 2 κλίνες σὲ διάταξη σχήματος Γ. Σύγχρονος με τὸν τάφο τῆς Πύδνας, 3ος αἰ. π.Χ.

18. Ἄμφιπόλεως V (Καστάς). Τὸ Ἔργον 1960, σ. 64 κ.έ. (Δ. Λαζαρίδης). Πλ. 3,07 μ.

19. Τερπνῆς Νιγρίτης. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365 (Ε. Γιούρη). Μονοθάλαμος με δρόμο. Τετράγωνος θάλαμος. 3 θῆκες σὲ σχῆμα Π.

20. Σταυροπόλεως Ξάνθης. ΠΑΕ 1953, σ. 137 κ.έ. (Χ. Μακαρόνας), Διθάλαμος με δρόμο. Διαστ. θαλ.: Μ. 3,155 μ. Πλ. 3,13 μ. 2 κτιστὲς ἀμφικνέφαλες κλίνες σὲ διάταξη σχήματος Γ. Πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

21. Kırklareli A (Σαράντα Ἐκκλησιές). Arif Müfid Mansel, Die Kuppelgräber von Kırklareli in Thrakien, Ankara 1943, σ. 51 κ.έ. Διθάλαμος. Διαστάσεις θαλάμου: τετράγωνο με πλευρὰ μήκους 3 μ. Προθάλαμος: Μ. 1,80 μ. Πλ. 1,13 μ. Υ. 2,66 μ. Μία λιθίνη κλίνη.

22. Kırklareli C. A.M. Mansel, ἔ.ά., σ. 52. Διθάλαμος με δρόμο ποὺ χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Διαστ. θαλ.: Μ. 3,05 μ. Πλ. 3,12 μ. Προθάλαμος: Μ. 2,13 μ. Πλ. 3,12 μ. Βρέθηκαν ὑπολείμματα λιθίνης νεκρικῆς κλίνης.

23. Μαγνησία. Magnesia am Mäander, Berlin 1904, σ. 27. Μονοθάλαμος με δρόμο. Διαστ. θαλ.: τετράγωνο με πλευρὰ 2,18 μ. Υ. 3,10 μ. 2 μαρμάρينوι σαρκοφάγοι.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΜΕ ΜΙΑ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟ ΔΙΑΣΤΑΣΗ 3 Μ.

1. Πύδνας (Κορινοῦ). L. Heuzey-H. Daumet, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, σ. 243 κ.έ. L. Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie, σ. 172 κ.έ. Με θάλαμο, προθάλαμο, ἐνδιάμεσο χῶρο καὶ δρόμο. Διαστ. θαλ.: Μ. 4,03 μ. Πλ. 3,03 μ. Υ. 4,09. Προθάλαμος: Μ. 1,48 μ. Πλ. 2,88 μ. Ἐνδιάμ. χῶρος: Μ. 1,49 μ. Πλ. 3,03. μ.

2. Λευκαδίων (Λύσωνος καὶ Καλλικλέους). «Μακεδονικά», 2, 1941-52, σ. 634 κ.έ. (Χ. Μακαρόνας). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 4 μ. Πλ. 3 μ. Στὶς τρεῖς ἑσῶτ. πλευρῆς τοῦ θαλάμου ὑπάρχουν δύο ἐπάλληλες σειρῆς τετραγώνων θηκῶν (0,36×0,36μ.). Χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Περσέα.

3. Πέλλα. Delacoulonche, Missions scientifiques et litteraires, 1858, σ. 76. Heuzey-Daumet, Mission, σ. 251. A. Struck, Makedonische Fahrten II Serajevo 1908, σ. 89. Πρόχειρα βρίσκει κανεὶς τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Delacoulonche καὶ Struck στὴν δημοσίευση τῆς Πέλλας (Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Πέλλα I, Ἰθῆναι 1971, σ. 170 κ.έ. καὶ 192). Μονοθάλαμος τάφος. Διαστ. θαλ.: Μ. 3,54 μ. Πλ. 3,01 μ. Ὁ Heuzey ἀναγνώρισε κομμάτια κλινῶν.

4. Θεσσαλονίκη (Μαυετηρίου). BSA 23, 1918/19, σ. 6 (Ch. Picard). AA 1942, σ. 160 (O. Walter). BCH 64-65, 1940-41, σ. 250 (P. Amandry). JHS 64, 1944, σ. 92 (T. J. Dunbabin). «Μακεδονικά» 2, 1941-52, σ. 599 κ.έ. (Χ. Μακαρόνας) Μονοθάλαμος μὲ δωρική πρόσοψη. Διαστ. θάλ.: Μ. 2,25 μ. Πλ. 3,24 μ. Μία κτιστὴ κλίνη μισοκατεστραμμένη.

5. Λαῖνων. BSA 23, 1918-19, σ. 15. «Μακεδονικά» 2, 1941-52, σ. 620 (Χ. Μακαρόνας). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 3,10 μ. Πλ. 5,10 μ. Προθάλαμος: Μ. 1,45 μ. Πλ. 5,10 μ. 4ος αἰ. ἢ πρόμοιο ἑλληνιστικοὶ χρόνοι.

6. Μεσημερίου. «Μακεδονικά» 2, 1941-52, σ. 622 (Χ. Μακαρόνας). Μονοθάλαμος. 2ο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

7. Εὐκαρπίας (Καρτάλ-Τεπέ). ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 353 (Χ. Κουκούλη). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 2,90 μ. Πλ. 2,20 μ. Υ. 2,90 μ.

ΜΙΚΡΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

1. Δίου ΙΙ (Καρίτσα). ΠΑΕ 1955, σ. 151 κ.έ. (Χ. Μακαρόνας). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 2,55 μ. Πλ. 2,05 μ. Υ. 2,27 μ. Μία κλίνη. Τέλος 3ου ἢ ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.

2. Δίου ΙΙΙ (Μαλαθριάς). Τὸ Ἔργον 1955, σ. 49 κ.έ. Πρακτικά 1956, σ. 131 κ.έ. BCH 81, 1957, σ. 598 (Χ. Μακαρόνας). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 2,70 μ. Πλ. 2,35 μ. Υ. 2,62 μ. Μία κλίνη. Ἀργότερα προστέθηκε μία δεύτερη. Τέλος 3ου ἢ ἀρχὲς 2ου αἰ. π.Χ.

3. Λακκόματος Ι. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 214 κ.έ. (Μ. Ἀνδρόνικος). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 2,46 μ. Πλ. 2,35 μ. Υ. 3,40 μ.

4. Λ α ρ ί σ η ς. ΑΕ 1909, σ. 27 κ.έ. (Ἄρβανιτόπουλος). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Μ. 2,90 μ. Πλ. 1,70 μ. Ἄρχές 3ου αἰ. π.Χ.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

1. Λ ε υ κ α δ ί ω ν. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἄθῃναι 1966. Διθάλαμος με διώροφη πρόσοψη. Διαστάσεις θαλάμου: Πλ. 4,30 μ. Μ. 4,72 μ. Υ. 5,26 μ. Προθάλαμος: Πλ. 6,50 μ. Μ. 2,12 μ. Υ. 7,70 μ.

2. Λ ε υ κ α δ ί ω ν (K i n c h). Κ. F. Kinch, Le tombeau de Niaousta σὺν Mémoires de l'Académie Royale des sciences, 7me série, Séct. des lettres IV, 3 Copenhagen 1920, σ. 283 κ.έ. Ὁ μακεδονικός τάφος τῆς Νιάουστας ΑΕ 1971, σ. 147 κ.έ. (Αἰκ. Ρωμοπούλου-Ι. Τουράτσογλου). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Πλ. 3,56 μ. Μ. 4,08 μ. Υ. 4,14 μ. Προθάλαμος: Πλ. 3,56 μ. Μ. 1,50 μ.

3. Λ ε υ κ α δ ί ω ν (Νέος μέγας τάφος). Διθάλαμος. Πλούσια γραπτὴ διακόσμηση. Ἄδημοσίετος.

4. Δ ί ο υ. ΠΑΕ 1930, σ. 36 κ.έ. (Σωτηριάδης). Τοῦ ἴδιου στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. ΑΑ 1931, σ. 271, Antiquity 1970, 143 κ.έ. Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Διαστ. Θαλ.: Πλ. 4,04 μ. Μ. 3,53 μ. Υ. 4,70 μ. Προθάλαμος: Πλ. 4,02 μ. Μ. 2,02 μ.

5. Π α λ α τ ι τ σ ί ω ν. L. Heuzey-H. Daumet, Mission archéologique de Macédoine, σ. 227 κ.έ. Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Πλ. 3,86 μ. Μ. 3,80 μ. Υ. 3,70 μ. Προθάλαμος: Πλ. 3,35 μ. Μ. 1,45 μ.

6. Β ε ρ γ ί ν α ς. I. K. A. Ρωμαίου, Ὁ μακεδονικός τάφος τῆς Βεργίνας, Ἄθῃναι 1951. Διθάλαμος με ἰωνική πρόσοψη. Διαστ. θαλ.: Τετράγωνος με πλευρὰ 4,56 μ. Προθάλαμος: Πλ. 4,56 μ. Μ. 2,50 μ. Υ. 2,22 μ. Μία κλίνη καὶ ἕνας θρόνος.

7. Φ ρ ά γ μ α τ ο ς Ἄ λ ι ά κ μ ο ν ο ς. Ἄδημοσίετος. Διθάλαμος. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά 436 πίν. 501 (Φ. Μ. Πέτσας) ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, 327 (I. Τουράτσογλου)

8. Λ α γ κ α δ ᾶ. JdI 26, 1911, σ. 193 κ.έ. (Th. Macridy). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Πλ. 4 μ. Μ. 4,41 μ. Υ. 5,29 μ. Προθάλαμος: Πλ. 5,42 μ. Μ. 2,60 μ. Υ. 6,35 μ. Κτιστὴ θήκη.

9. Ἄ γ γ ί σ τ η ς. ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, σ. 369 κ.έ. ΑΑΑ 1968, σ. 249 κ.έ. (Χ. Κουκούλη). Διθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Πλ. 3,50 μ. Μ. 4,92 μ. Υ. 4 μ.

10. Φ ι λ ί π π ω ν. ΑΔ 19, 1964, Χρονικά, σ. 372 κ.έ. (Δ. Λαζαρίδης). Μονοθάλαμος. Διαστ. θαλ.: Πλ. 4 μ. Μ. 5,50 μ. Ἄπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΓΝΩΣΤΩΝ ΔΙΑΣΤΑΣΕΩΝ

1. Στὸ 80 χιλιομέτρο τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου. BSA 23, 1918-19, σ. 40 (γ) (S. Casson). Δωρική πρόσοψη.

2. Τριλόφου Χαλκιδικῆς. AE 1937, τ. III, σ. 868 (N. X. Κοτζιάς).

3. Παρὰ τὴν Ἑλαία (Μ. Ἀσία). AA 1966, σ. 477 κ.έ. (S. Kasper). Διθάλαμος μὲ δρόμο. Τρεῖς σαρκοφάγοι σὲ σχῆμα Π. Πιθανώτατα ἡ μία τουλάχιστο πλευρά του ἦταν 3μ.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

RÉSUMÉ

Dimitrios Pandermalis, Le nouveau tombeau macédonien de Vergina.

Il s'agit d'un tombeau macédonien à Vergina, qui a été trouvé en 1969. La chambre funéraire a les dimensions de $3 \times 3 \times 3,5$ m. L'intérieure du tombeau représente une imitation en couleur d'une construction en marbre. Quoique le tombeau fut piller, nous avons trouvé beaucoup des objets: 4 amphores, 1 oinochoe, 6 petites scyphoi, 6 marmites, 6 unguentaria, 3 pyxides, 2 boucles d'oreille en or, 1 épingle illyrique en or, 1 bague en bronze, des restes d'une couronne de myrte en bronze, des restes d'une guirlande en terre cuite, quelques perles en terre cuite, 1 spatule d'argent, 1 épingle en bronze, un grand nombre des clous en fer, de fragments d'une pointe de lance en fer, 1 poignée en fer, 1 strigile en fer, 1 belier en terre cuite, 3 lampes, 1 base de calcaire pour une stele et 4 monnaies en bronze.

L'architecture et les objets trouvés indiquent une date le milieu du IIe siècle av. J.C.

Ce tombeau peut être classé dans la catégorie des tombeaux macédoniens le plus souvent rencontrés: une chambre funéraire avec des dimensions à peu près 3×3 m. On peut dire que ce type du tombeau provient d'un arrangement des lits funéraires en forme d'un Γ.